

פרק ג

סיווג הפעלים החדשים על-פי זיקתם או מוצאם

1. האם ניתן לשחזר מה היה קיים בעברית הקדומה?

אוצר המלים בלשון חז"ל, ובתוכו גם אוצר הפועל, נבדל משל האוצר המקראי. עם החלוקה של הלשון לתקופות התפתחות, אין לראות כל לשון חטיבה מאוחרת כשכבה עצמאית סגורה. יש במאוחרת יסודות משותפים לשכבה הקודמת, אך ניכרים גם שינויים ביניהן. מתחום הפועל בלשון התנאים, למשל, אפשר לציין, שנעלמו ממנה פעלים מקראיים, אך באותה מידה גם צצו ונקלטו בה חדשים, שאינם ידועים מן המקרא. יש מהם שנפלטו כליל מלשון חז"ל, ויש מהם שנעלמו מלח"א בלבד, אך עולים שוב בלח"ב (של א"י או של בבל). גם המשותפים לשני הרבדים לא נשארו בהכרח יציבים, אלא חלו בהם תנודות סמנטיות או שינויים בדרכי השימוש¹. כך הוא בכל לשון חיה דינאמית; יש שצורכי החיים המשתנים דורשים דרכי ביטוי חדשות, במבעים מסוימים אולי אין צורך עוד והם נדחקים והולכים, ויש שהשפעות חיצוניות נותנות את אותותיהן להתגברות שימושי לשון שונים על חשבון הקודמים, אף ללא צורך חדש. כפי שאין להניח על כל לשון מתפתחת בתקופה מסוימת (כגון בעברית החדשה), כך אין להניח גם על לשון חז"ל, שהיא יצרה לה מעצמה רצף הגאים בלתי מוכר עד כה כבריאת שורשים חדשים יש מאין; יש שהיא נשענת על תקופות קודמות ועל בסיסן יוצרת שורשים פועליים, מבנים חדשים, גוני צורות וכיו"ב² (במקרה שלנו על יסוד לשון המקרא), או שהיא ניזונה מלשונות אחרות, שאתן היא באה במגע חי או בעקיפין, והן המשפיעות עליה ומחדירות בה יסודות חדשים. אף אם נעלמו מלים שכיחות, שפינו את מקומן למלים אחרות בעלי אותו משמע, יש לשער שהייתה כאן השפעה מן החוץ, שמלה משפה זרה גברה על קודמתה הוותיקה. במקרה זה אין לדבר על עליית צרכים חדשים. אך גם אם הופיעה מלה לצורך חדש או לגיוון סמנטי, אפשר לבדוק מניין היא הגיעה. אמנם לא תמיד קלה ההכרעה בתקופה הנידונה, בלשון התנאים. אם מצאנו בה פעלים חדשים, ייתכן שהם רק נראים כך בעינינו, ולמעשה אולי היו קיימים בעברית הקדומה, ואך מקרה בלבד הוא, שלא בא זכרם במקרא, שהרי קשה להניח, שכל מה שהיה חי בלשון בתקופת המקרא אמנם נשתמר בספרי המקרא³. עם כל זאת מוצאים אנו, שפרופ' י

1 ראה, למשל, גב"ע צרפתי, לשוננו כט, עמ' 239. מה שמציין שם כ"בקצת הגזמה", נראה לי מציאותי לפי בדיקותיי.

2 וראה דעת מ"צ קדרי, לשוננו לעם, תשכ"ט, עמ' 106-107.

3 כך ציינו חוקרים רבים: לעף, קוטשר, רבין ואחרים. ר' גורדיס, ספר גינצבורג (חלק אנגלי), עמ' 274, טוען, שיש סכנה להביע על מלה מסוימת מחז"ל שהיא "מאוחרת".

לקסיקון הפועל

קוטשר הדגיש את ההנחה⁴: "מצאת בלשון חז"ל חיבה חדשה, שאין זכר לה בלשון המקרא, הרי חיבה זו טעונה בדיקה באשר למוצאה... ומן הדין לברר, אם אין כאן מלה שאולה". ואמנם לרוב עלינו לחשוד בארמית כמקור עיקרי לכך. היא הייתה באותה תקופה לשון אחת לעברית, ושתיהן חיו חיי שיתוף הדוקים, עד שמדובר על נחשול של ארמית, שהחל להציף את סוריה וא"י. העולים מן הגלות היו דר' לשוניים, כאשר ארמית ועברית משמשות זו בצד זו. אלה שבאו מן המזרח הביאו עמם גם יסודות מן האכדית, אם בדרך ישירה ממנה או בתיווך הארמית על ניביה השונים, והשפעה מקומית רחבה בארץ על הארמית ועל העברית גם יחד הייתה ליוונית.

כבר ציינו בפתיחת ההקדמה הכללית, שסגל ניסה למעט את השפעת הארמית⁶, בצינו ש-30 פעלים בלבד נשאלו ממנה ישירות, ורבים אחרים היו קיימים, לדעתו, בעברית העתיקה, כשם שחלקם מצויים גם בשפות שמיות אחרות⁷ (סעיפים 179-181). סתם ולא פירש, מה היה הקריטריון, שהנחהו לקבוע את שייכותם לע"ע. ספק רב הוא, אם בכלל קיים קנה מידה כזה, ונדמה, שכל ניסיונות שחזור כאלה יישארו בגדר השערות בלבד ורחוקים מן האמת המדעית. יש אמנם מקום להניח, שהמקרא אינו אלא אוסף מתוך ספרות ענפה יותר של העברית העתיקה, אך הדבר נשאר בגדר הנחה, והוא רק מוכיח עד כמה מוגבלים אנו מעיקרא מבחינת אופי הנתונים העומדים לרשותנו.

ע' לעף רשם בספרו⁸ שורה ארוכה של פעלים בתחום הצמחיה והחקלאות, המצויים בלשון חז"ל, שעל חלק ניכר מהם מניח הוא, שממוצא עברי הם, אע"פ שאין להם זכר במקרא. פרופ' קוטשר⁹ מזכיר מהם לדוגמה את: מסק, נכש, ספת, ומציין, שהמשותף ביניהם הוא, שאינם ידועים מניב ארמי ולעתים אף לא משפה שמית אחרת¹⁰ לרשימתו של לעף¹¹ אפשר, למשל, להוסיף את: גדר, טפס, מקט, תחב — התנאי הראשון והחשוב בהם הוא מכל מקום שאינם בארמית, שלה הייתה השפעה ניכרת בתקופת חז"ל. אחרים מרשימתו שם, כגון: אבק, מצמץ, הם מיסודות מקראיים, אך אף הם אינם ידועים מארמית. סימן מובהק אחר להכרת שורש עברי עתיק בלשון חז"ל הוא¹², שאחת הפונימות של התיבה תואמת את המעטק העברי-כנעני (ולא הארמי), כגון: חזר, שבארמ' מזרחית הוא חזר-הדר¹³. וכך יש לחשוד ב: חום, עמץ, שחז¹⁴ (=חחד), וראה ערך 'מור', שכנראה רמוז בשם 'ממור'. אך יש להודות, שההיצמדות העיוורת לכלל זה מביאה לעתים לפיתולים בלשניים. למשל, בעניין 'חזר' אין מנוס מלהניח, שבדרכים מסוימות הארמית בכל זאת השפיעה כאן¹⁵, והיא שגרמה לתפוצתו תמורת 'שוב', וכן הוא ב'צרך'.

- 4 י' קוטשר, מלים, עמ' 47.
- 5 ראה קוטשר, ערכי א, עמ' 58.
- 6 עז טען, שהחוקרים הגוימו בהשפעתה, דקדוק, עמ' 8.
- 7 ראה סגל, דקדוק, עמ' 108, סעיפים 179-181, ואף א' בנדיד, לשון מקרא ול"ח, עמ' 114-115, מחזיק אחריו "אמת ויציב", ולדידו היו מארמית השפעות סמויות; לא המלים באו ממנה, אלא המשמעיים, דהיינו התוכן נעשה ארמי. וראה עוד י' אבינרי, לשוננו ג, עמ' 282.
- 8 פלורה, חלק ד, עמ' 52 ואילך.
- 9 מלים, עמ' 80.
- 10 'נכש' מצוי בערבית מדוברת (קוטשר, שם), ובאר"ב הוא, כנראה, התאמה לשונית לטקסט עברי מן המשנה, שדנים בו.
- 11 פלורה, שם, עמ' 53-54.
- 12 השווה י' קוטשר, תרביץ לג, עמ' 129.
- 13 גם בקטעי ארמית במשנה חדר בצורת 'חזר', ובכ"י פארמה: הדר (עיי' בהערות לערכו). 'חזר' לעומת זה מזדמן גם באר"ב.
- 14 ראה ח' רביץ Scripta IV, הערה 3 (בחרגום העברי). ובערב' *سجد* רק I בתר"כ. וכן 'חום' — *حدم*, אע"פ שמצוי בתר"י.
- 15 התלבטויותיו של י' קוטשר בעניין 'חזר' ניכרות, שכן אין ניסוחי הכרעותיו אחידים במקומות שדן בשורש זה. תרביץ, שם, מלים 77, ערכי א, עמ' 67, או באנציק' העברית, כרך כו, עמ' 647.

פרט לאלה, לא ידועים לי אמצעים להוכיח את שייכותו של פועל לע"ע, אף אם אינו מצוי בלהמ"ק. יש עוד אפשרות לשער, מה שלא היה בעברית העתיקה, פעלים מטיפוס מבנה ABA, שנדירים הם בשפות שמיות עתיקות¹⁶, כך יש להניח על: זרו, כרך, שבש, שמש (בכנענית שאל הוא מארמית). יתר על כן, אפילו אם השורש ידוע מלשונות שמיות אחרות, ובתוכן גם בארמית¹⁷, וייתכן שבין השאר היה קיים גם בעברית העתיקה, מותר להניח, שהארמית הייתה המשפיעה לעלייתו בל"ח, אם לא נתגלה שימושו עד עתה וכביכול שכן במחתרת. גם במקרא עצמו מצויה לעתים חיבה בספר קדום, כגון 'מלל', שנעלמה ומופיעה שוב הרבה בספר איוב – יד הארמית הייתה בעלייתה¹⁸. וראה "מוזן" בספר ברא' בלבד, ואח"כ עולה שוב בספר דבה"ב בהשפעת 'זון' שבארמית. לפיכך אם מתגלה לפנינו, למשל, הפועל 'טמר' (=הסתיר), המוכר מרוב השמיות (גם אכדית וערבית) ומצוי בכל ניבי הארמית, וייתכן שהיה קיים גם בעברית העתיקה¹⁹, הרי רק הארמית יכלה להיות כאן הגורם המשפיע להופעתו לעתים בלשון התנאים (ראה להלן בפרקנו, ס' 4), שכן בתרגומים הוא משמש תדיר במקום הסינונימים לו במקרא (כגון: טמן, סתר, צפן).

את 'רהן' רושם סגל (ס' 179) כשייך לע"ע בלבד, למעשה מצוי עוד בארמית עת וכן בשומרנית, וידוע גם מערבית. אין ספק, שהארמית השפיעה כאן, ו'רהן' נוסף ל'משכן', ושניהם המירו את: עבט, או ערב המקראיים, שאינם בלח"א²⁰. וראה כך למשל, גם 'קרש' (=קפא) הידוע מערבית, ואף 'סדר' או 'סרס'. גם אם מוצאו של הפועל מאכדית, ואין לו זכר במקרא, אין בהכרח להניח, שהיא הייתה המשפיעה הראשונה, אלא הארמית פעלה לרוב כמתווכת. מכל מקום, המציאות של הפועל גם בשפות שמיות אחרות אין בה כדי לשנות את עובדת ההשפעה הארמית.

2. בדיקת תחומי לשונות ותחומי ספרות קרובים

כאמור, היו הנחות, שהעברית העתיקה רחבה הייתה יותר מכפי שנתונה בידינו במקרא (ויש סברות, כי סכום של 1350 פעלים בלבד שבמקרא מורה על לשון "מוגבלת")²¹, ובל"ח נעוצים שורשים רבים חדשים, שלמעשה היו קיימים בע"ע. אם אמנם כן הוא, סביר היה למשל עוד להניח, שאחדים מהם (שאינן להם ייצוג במקרא) יימצאו גם בשפות קדומות הקרובות לעברית ושנחשבות פחות או יותר בני זמנה, או למשל, אפילו בכתובות ובתעודות עבריות מימי בית ראשון, שנתגלו לנו כמקורות חוץ ושהיקף האוסף שלהן אינו בר-ביטול כיום.

עיינו לצורך זה בחומר המילוני מן הגרמנית, כפי שקיבל את ביטוי בגלוסר של כ' גורדון. בדקנו שם בנתונים המילוניים לפי סידרם ולא העלינו כמעט דבר מכל מה שחיפשנו, מכל הפועל הנחשב חדש בלח"א²². אולי slh זהה ל'זלח' שבל"ח (גורדון, עמ' 300), אך הוא מסופק מבחינת מעתק העיצורים, וכן מצוי 'צרך' (גורדון, 317) באוגריתית, אך ראה בערכו בלקסיקון על ההתלבטויות בקשר

- 16 "קוטשר, ערכי א, עמ' 66 (זרו), וראה שם בחמצית האנגלית, סעיף 71 (כרך). 'כרך' מצוי עוד באכדית, ולדעת גרינפלד המקור הוא מן המאה ה-6.
- 17 יש למשל להתחשב ב-"Kulture Wörter", שהיו אולי בכל השפות, ואולי אין הן שאולות דווקא בל"ח, אך גם את זאת לא נוכל להוכיח ולבסס.
- 18 "קוטשר, מגי"ש, עמ' 20-21. ועל השפעות אחרות בספרים מאוחרים בזכות הארמית, ראה גם במאמרו על הבבואה, חריבין לו, עמ' 118.
- 19 השווה ש' ליברמן, חכ"פ מועד, עמ' 295.
- 20 גם שימושו של הסינונימ 'חבל' (=מישכן) הצטמצם מאד.
- 21 אך למעשה "התקיימה" גם לשון התנאים בכללה על מספר דומה של פעלים, על אף התנדודות של עליות ומורדות בהשוואה למקרא.
- 22 וראה "קוטשר, ערכי א, עמ' 18, שכבר ציין, כי האוגריתית לא עשויה לעזור לל"ח.

לקסיקון הפועל

לגלגולי שורש זה. גם אם נמצא השורש בשפה זו, הן הוא איננו תואם את המשמעות המיוחסת לו בל"ח, אין בו כדי להעיד דבר לגבינו, כגון: כמן (שם, א279), תבע (א322) — to depart, שרב (א300) — to drink. הוא הדין לגבי שמות פרטיים, כגון: כנן (ב279), או משמש (ב292). בקשר לתיעודים שונים מן הכנענית, ראה הערוחניו לגבי הערכים: נזק (DISO 176), קנם (במדור המסופקים), שמש. הכתובות העבריות מימי המקרא מייצגות למעשה לשון, המשתלבת באוצר המילוני כמעט לגמרי עם הלשון המקראית של ימי בית ראשון. אמנם נמצא, שעולות בהן בין השאר חיבות בודדות שלא באו במקרא²³, כגון: זדה, נצף, נקבה (הטבעת משקל לשם משורש הידוע במקרא), ובעיקר שמות פרטיים, כגון: הצליהו, טבשלם, חגב, אחתמלך, נצראל²⁴ (כפי שנראה, כולם מיסודות מקראיים הם), אף על-פי כן לא נתגלה בהן מאומה מן החדשים, שנרשמו מן הספרות התנאית. אם אמנם לא נמצאת קירבה בין לשון הכתובות העבריות הקדומות לבין חידושי לשון חז"ל, על אף גילויים מתמידים של תעודות נוספות, מתרופפת והולכת ההשערה, שכאילו מוצאה של ל"ח הוא מלשון עברית עממית מדוברת מימי המקרא²⁵.

בעיון בתחומי ספרות הקרובה בויקתה לתקופת הספרות התנאית לא העלינו רבות, על אף שהסיכויים למצוא בהם חומר שנתגלה כחדש בל"ח צריכים להיות, כמובן, טובים יותר. במימצאי מגילות יס"ה מלח (לפי הקונקורד' של Kuhn) מצאנו אחדים מהם: גבל²⁶, דקדק, מרא²⁷, סדר, רשה²⁸. מאיגרות בר-כוסבה: צריך, פיס (פצה), שדר. בסך הכל היקף מצומצם ממה שיכולנו לצפות. לשונן של המגילות יקרה הרבה מלשון המקרא מצד אחד, אך מתחילה התקרבות מסויימת אל לשון חכמים²⁷. מעניין היה לעומת זה להיווכח, שבחומר המילוני שבספר בן-סירא (לפי הקונקורד' של האקדמיה) מרובה יותר מספר הפעלים החדשים שנתגלו בל"ח: בעבע, זוח, זרו, חור, חלא, טמטם, כער, שמש, תקל²⁸. יש בזה רק לחזק את הדעה, שלשונו של ב"ס דאי מאוחרת. כידוע, נתגלעו חילוקי דעות על אודות זמן חיבורו של ספר זה ואף על מקוריותו²⁹, אך הדעה המקובלת היא, שזמנו הוא בן המאה השנייה לפה"ס³⁰. על אף שנכתב ברוח המקרא ובחלקו הגדול בלשונם של ספרי המקרא, יש בו בכל זאת צדדים מגוף העברית המאוחרת³¹. גם כאן (כמו במגילות יה"מ, לעיל הערה 26) נמצא פעלים חדשים, שאינם ידועים משני הרבדים ושלא תמיד הוברר מקורם: חנג, כאף, פרג, צהר, שקח (כ-25 במספר מניתי לפי הקונקורד'), ויש גם מעטים מקראיים, שנעלמו בלח"א ועולים בלח"ב ונמצאים בשימוש בס' בן-סירא. גם הבדיקות הנ"ל מוכיחות, שאין בידינו לקיים את ההנחה, שבל"ח נתגלו פעלים חדשים, שהיו כנראה רווחים בתקופה קדומה, אך במקרה בלבד אין להם ייצוג במקרא. לא סביר הוא, של"ח היא היא שלפתע חשפה רבים כל-כך והעלתה אותם לשימוש שוטף ויצרני תמורת המקראיים. הגורמים להופעתם

23 י' קוטשר, כתובות, ספר ירושלים, עמ' 169-175. וראה גב"ע צרפתי, ספר קוטלר (תשל"ו), עמ' 116-117.
 24 ראה רשימה מרוכזת אצל צרפתי, שם, עמ' 106, הערה 10.
 25 ראה שם, עמ' 117, הערה 51, והשווה גם מ"ש בלשוננו מ (תשל"ו), עמ' 111-112. מה שנראה בעיני פרופ' צרפתי כתמזה, היה לדידי הצפוי ביותר. חיבה אחת שמצאתי מתעודה מן המאה ה-7 לפה"ס, ואשר שכיחה אחר-כך בל"ח, היא 'קנקן' (כגון: "אל תסתכל בקינקן" — אבות ד, כ) — ראה י' אהרוני, כתובות ערד, מס' 34.
 26 באותה מידה מתגלים גם חדשים נדירים, שאינם בל"ח או במקרא: מהמה², מזו, צחה, נכח³ (?). שגשג. ראה בדומה בהמשך למעלה מספר בן-סירא.
 27 ראה ח' רבין, Scripta 4, על הרקע הלשוני של המגילות.
 28 לפי בדיקתי נמנו כ-20 חדשים ודאיים, ויש חלק המצויים רק בגזירה שימנית: עלעול, פשרה, שותף, "בלקותיה" (לקה).
 29 יש שכפרו במקוריותו של ס' בן-סירא, לפחות מפרק מ' ואילך — עיין, למשל, ש' ליברמן, REJ 97 (1934) p. 50-57, וראה הערת n. 13, p. 40, (1952), L. Ginsberg, PAAJR 21.
 30 ראה סגל, ספר בן-סירא השלם, במבוא, עמ' 3-6.
 31 ראה סגל, שם 19-21, א' הורביץ, בין לשון ללשון, עמ' 52-56. ח' רבין, תולדות הלשון (אקדמון), ירושלים תשכ"ו, עמ' 21, כתב: "יש בו ניסיון לחיקוי לשון המקרא, אך היא מלאה מלים וביטויים שמקורם בלשון המשנה".

סיווג הפעלים החדשים

כנראה אחרים הם. אפשר יהיה לשייך לעברית העתיקה רק את הפעלים, שלא נתגלה מהם כל מימצא בשום ניב ארמי (שהוא מקור ההשפעה העיקרי בתקופה זו) או בשפה שמית קדומה אחרת, והם שיהיו בבחינת "עלומי מקור". נמצא, שיש רגליים לדעה, שהארמית השפיעה על חדירה של פעלים חדשים או אולי לצמיחה מחדש של חלקם. רבים מביניהם יוכיחו על יבוא גלוי³², במיוחד אלה שיש לנו מהם תמורה סינונימית במקרא³³.

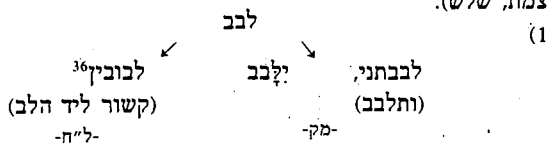
נבדוק אפוא בכל הפעלים את זיקתם למקרא מחד גיסא, ומאידך את קשריהם לארמית (כפי שנראה מיד בסעיפים הבאים).

3. צמיחת פעלים בעלי זיקה למקרא

1 בפעלים השייכים למדור זה אין, כמובן, לדבר במקרים רבים על שורשים אבסולוטיים חדשים, אלא על שורשים פועליים, אם הם נוצרו על יסודות שהיו קיימים במקרא. במקרים של שינוי מורפימי (סטרוקטורת השורש) או פונימי (מעטק עיצורים) אפשר לראות גם ביניהם חדשים לכל דבר. גם כאשר היקה למקרא ברורה, ניתן לבדוק את תפוצתם בניבי הארמית, שהייתה אולי המשפיעה הישירה על חדירתם, וזיקתם למקרא הקלה במקרים אלה את צמיחתם. ביכולתה של הארמית גם לרמוז לעתים מזומנות, אם לפנינו שורש חדש, והזיקה למקרא אינה אלא רופפת או בטלה לחלוטין.

1.1 היצירה הדנומיניטיבית מעידה על קשר עמוק ואורגאני למקרא, והיא דרך טבעית מאד להתפתחות שורשים פועליים. הדנומיניטיבים המובהקים ניכרים, כשהם באים בהצמדה לשם ומביעים את העיסוק בו או את יצירתו, וגם בלי הצמדה לשם להבעה אינכואטיבית או פריבאטיבית, כגון: (1) נוחן גפרית... ומתגפרין, חלב שחלבו גוי, חור שחוררוהו, חפן מלוא חופניו, כובר בכברה, מכמרין מכמרות, מפחמין בפחמין. (2) מאבקין, מקווצים, מתלעים, זיהבו, מיתמר — ראה כל פועל בערכו (כך גם משמות חדשים במשנה: במלגו ולוגוין, מיבלין; או משמות זרים: מזדווגים וזגות, ספוג שהוא סופג את הכול)³⁴. מבלי להכריע בשאלה הנושנה, אם השם קדם לפועל או להיפך, אין לנו אלא לקבוע, שבלח"א מתגלה מהם התייעוד הפועלי הראשון.

1.2 בין הדנומיניטיבים יש להבחין גם ב"יצירות" חדשות משמות, שמשורשם כבר מצוי פועל במקרא, אך הפועל החדש בלח"א איננו בגלגולו הסמנטי של קודמו המקראי כמעטק פנימי. התפתחויות כאלו בין שני הרבדים הן "פסוידו סמנטיות" בלבד³⁵. שם העצם הוא החוליה המקשרת, שהיא גלויה ומשותפת, ובין הפעלים או השורשים הפועליים הקשר סמוי ומרוחק. הריחוק ביניהם מתבטא בצורך הנטייה (בבניין) ובמשמעות. הבאנו אחדים מאלה כלקסמה חדשה בציון הזיקה למקרא, אע"פ שבמילון היסטורי ייתכן שיכריעו לשבצם פתח-ערך בלבד, כגון אלו (וראה דוגמות גם לעיל, בפרק על ההומונימים: נפל, צמת, שלש).

32 נגד א' בנדויד, לשון מקרא ול"ח, עמ' 127-135, המעדיף לדבר על יבוא סמוי בלבד. אבל ראה הוא, שם עמ' 110-111.

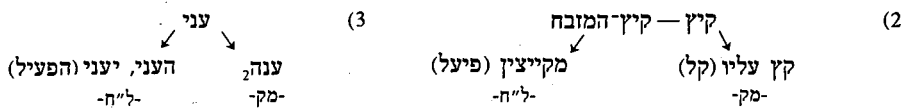
33 ראה כך את הנחתו של ח' אלבק, מבוא למשנה, עמ' 130-132. ועיין בספרו של מאנס, בדברי המבוא.

34 עמדו על כך במקצת שטיין, *Das Verbum*, pp. 22-23 (וראה גם עמ' 25), וייס, משפט לה"מ, עמ' 49, סגל, דקדוק, סעיף 200, ולפייעל סעיף 202(ג).

35 ראה אולמן p. 37, *Language and Style* 1964.

36 השווה בדרך דומה "רגול" = שרגלי הבהמה נקשרו. ועיין ערך רגל.

לקסיקון הפועל

הערות:

- 1) "ותלבב לבכות" (שמ"ב יגו), נוצר שוב משם אחר, וראה *BDB 525*, שם הוא מופיע כלקסמה חדשה.
 - 2) "מקייצין" נוצר במיוחד מצירוף אידיומטי חדש בלח"א להוראת סיפוק צרכים ל"קץ-המוזב". ראה בלקסיקון בערך 'קייץ'.
 - 3) ענה₂ (-עינייים) מצוי במקרא בבניינים שונים. כאן ניכרת הגזירה הישירה מן השם ובבניין הפעיל, שהוא בלתי מצוי בשורש זה במקרא. צורת הנטייה המיוחדת, המבליטה את השם "עני", איננה רגילה בהפעיל גם בשורשים מקבילים, והשווה גם באר"ב³⁷.
- "יצירות" מסוג זה הן אפוא גזירות מדעת, ולא נטיות בבניין שונה למבע גוני פעולה; הן גררו שינוי ב־Langue, ורשאים אנו להתחשב בהן כשורש פועלי העומד בפני עצמו.

1.3 סוג אחר של גזירות פועליות מן השם יצרו בהכרח שורש חדש בשינוי מבני, אך הזיקה למקרא ברורה וכוללת, כגון: תחל, תרם, תרע — אם 'תחל' יימצא בניב ארמי יהודי, יסתבר שנשאל מעברית. אבל 'נמך', למשל, הוא בשורש מקורב ל'מוך' המקראי ונוצר מצורת הבינוני "נמוך", המצויה בל"ח בלבד (ויבוא בסעיף אחר).

באנלוגיה לנפוץ בארמית ניווכח, כי אחוז מסוים מן הדנומינטיבים (ראה, למשל: דמע₂, סרס, שרב) מצויים גם בניביה, ואין זה מן הנמנע, שיד הייתה לה בהחדרת הפועל, אך אין להכריע בדבר. מכל מקום יסתמן בבדיקה מצב אופייני, שהיחס המספרי הוא 1:2 (20:40), דהיינו שרק שלישי מהם מצויים בניבי ארמית, והשאר כ־2/3 נוצרו בוודאות על יסוד הקשר למקרא בהתפתחות עצמאית פנימית. לא כן הוא בסעיף הבא, שבו היחס הפוך, ויש בו כדי לשקף מצב אחר.

2 בסוג זה נשייך פעלים בעלי זכר במקרא בגזירת שם, ולא נראית בהם בעליל יצירה דנומינטיבית.

2.1 ביכולתו של השם להעיד, כי השורש הוא עברי קדום, במיוחד אם אינו ידוע מארמית כגון: שרה, — במקרא: "משרת ענבים" (בארמ' 'תרא'), "מריא" — מרא, "נקדים" — נקד. גם שמות עצם פרטיים ושמות מקומות יש בהם לעתים עדות לכך, אך כאן מן הדין לבדוק, אם קיימת איזו זיקה סמנטית לאותו שם. יש מקום להניח כך על: זרד ("נחל זרד"), וכן 'נגב' (הידוע גם מארמית), אך ספק רב, אם קיימת זיקה בין 'זלף' — זלפה, ועיין 'כבן' — הפעלים מוכרים מכל מקום בארמית.

2.2 בשמות עצם כלליים קלה יותר הבדיקה, אם יש שקיפות סמנטית בין רצף ההגאים בפועל שבלח"א לבין השורש הוזה המגולם בשם המצוי במקרא. סגל מונה רבים תחת גג אחד בסעיף 177 ללא הבחנה, וקל להבחין בעזרת הארמית, שלפנינו במקרים רבים פעלים שחדרו בהשפעתה. כגון: 'גמם' (=חתך), אין לו שום זיקה למלת הקשר "גם"; 'גבה' (-כסף, collect), מה קשר מצא לו אל "גבים"? 'קרש' (=הקפיא) מצוי גם בערבית, אבל 'קרש' בארמית הוא דפיא, לוחיא, ואין כמובן קשר ביניהם. ואיננו יכולים למצוא זיקה בין 'ענב' (=קשר בלולאה) לבין השם "ענב" (ענבים), ואף לא בין 'זלג' (דמעות) ל"מזלג". דוגמה אופיינית (אצל סגל בספק) היא 'מתן'. הפועל מצוי בניבי ארמית (גם ברעת ובתרגי מסוימים), והוא גבר על בני זוג מתחרים מן המקרא שנעלמו: חכה, מהמה (ונוסף בל"ח גם 'שהה'), וקשרו של 'מתן' אל "מתניים" שבמקרא מדומה הוא. וכן נראה, שאפשר לבטל את 'כפת' (כאילו

37 ראה דעת י' קוטשר על היווצרות הצורה "העני", ערכי א, עמ' 35.

סיווג הפעלים החדשים

מ"כפתור") — בדרך זו אפשר היה להפליג ללא מעצורים. הזיקה לארמית גוברת במקרים רבים מאלה על הזיקה המפוקפקת למקרא.

2.3 גם כאשר השקיפות הסמנטית לשם המקראי ברורה, ואפשר היה לסבור, כי הוא פועל קדום, אלא שאין לנו עדות ממנו במקרא, ניתן להיווכח כיצד עולה הפועל כאילו מן המחותרת ומביס את מתחרהו המקראי כתוצאה מהשתלטות הארמית. 'סדר' (במקרא: "סדרים", "שדרות") בא בתרגומים ל'ערך', וכך הוא בל"ח בפעולת "תרגום", כאשר התנא מפרשו בלשון ימיו: "וערך הכהן... סוד רם על גבי מערכה" (ספד-עז — 143)³⁸, בדיוק כמו "רד העד בעם, הסהד בעם" (מכ בחודש ג — 217), וכאן אין חולק, ש'סדה' פועל ארמי הוא ומצוי כשם במקרא (בספר איוב)³⁹. הוא הדין בפועל ארמי כמו 'גפף', שבא בתרגומים ל'חבק'. 'גפף' בל"ח שאול אפוא מארמית, על אף שיש לו זיקה ל'גף-גוף' המקראיים, וניכר, שמתחרהו 'חבק' נעלם בלח"א, ומתגלה שוב בברייתות ובלח"ב. "מוזן" $2 \times$ במקרא, נמצא אחד בבראשית, נעלם ועולה שוב בספר מאוחר דבה"ב, המשקף לשון מעבר⁴⁰. הפועל 'זון' מהעורר ומתעצם בשימוש בלח"א בצמידות עם 'פרנס'⁴¹ נגד 'כלכל', המקראי שנעלם (מופיע שוב בקטעי תפילה בברייתות ובלח"ב). סגל לא הזכיר את הפועל 'זון' בין החדשים, שמא בגלל שמצא לו יסוד מפוקפק בפסוק "סוסים (מ)יונים" (ירמ' ה,ח — וראה שם קרי וכתוב) — ודאי אין להסתמך על-כך, והפועל חדר כנראה בהשפעת הארמית. משום מה השמיט, למשל, סגל את הפועל 'מוג', שיש לו זכר בשם מקראי. הוא ידוע כארמי (גם בערב' הוא שאול) ונפוץ בלח"א עד כדי כך, שבציטטה מקראית בתוספתא החליפוהו במקום 'מסך' שבאותו פסוק: "טבחה טבחה, מזגה יינה" (מובא ב'ח' סנה' ח, ט — 10/428), במקום 'מסכה' שבמשלי ט,ב (בדפ' 'תיקנו' שוב למצוי במקרא). גם כאן אין לנו אלא להניח, שהפועל 'מוג' חדר בעזרת הארמית, וכך הוא שם בתרגום במשלי (וראה גם ואגנר, עמ' 73).

קשה יותר לקבוע את הדבר, כאשר יש לנו פועל חדש, שאין לו תמורה סינונימית במקרא, אך אינו נראה כיצירה לצורך חדש. כגון: קרר-צנן, שניהם אינם במקרא בשורש פועלי. מסתבר אולי, שיצנן' הוא בהשפעת הארמית, על אף שמצוי בניבים מערביים בלבד. השם 'צנה', היחידי במקרא, נמצא רק בספר משלי (וידוע גם מבן-סירא).

2.4 יש בסעיף זה פעלים חדשים הקשורים לשמות, המתגלים רק בספרי מקרא מאוחרים, המשקפים לשון מעבר, והשפעת הארמית ניכרת בהם. כך הם: כמן, כרך, נוק, רשה⁴² ("רשיון" — עזרא ג,א), ואפילו על 'צרך' (דבה"ב ב,טו), שאינו תואם את מעתקי העיצורים מפרוטו-שמית (غرك) לארמית, אין לנו אלא להניח, שבדרך מסוימת הגיע ללח"א והתעצם בה באמצעותה⁴³.

2.5 לא תמיד אמנם ברורים הגבולות, אך בפעלים רבים הצבענו על קשר מדומה לשם המקראי, לפי קנה

38 ראה פרטים על דרך זו בסעיף הבא. וראה ואגנר, עמ' 86, על 'סדר'.
 39 גם שם, כנראה, שאול מארמית.
 40 "מוזן" כנראה מהכג מתורגם: "זוודין" (כמו: צידה), אבל בתר"כ לדה"ב יא, כג: "מוזנא" (שפרבר ד, 43), והחיבה מצויה בח"א, ג, אר"ב רס (ברוקלמן 192). ואגנר לא כלל אותה בספרו כארמיזם, אבל ראה מילון BDB 266 (הערת דילמן שם).
 41 ראה, למשל, בלח"ב (ע2א): "ממנה היה ניזון כל ימיו, וממנה היה מתפרנס כל ימיו" (פסיק' דר"כ, עשר, 162), וכנראה יש בידול סמנטי ביניהם. ראה בהערות לערך 'פרנס', ושם דוגמות של צמידות מלח"א.
 42 את השניים האחרונים רושם סגל בסעיפים 180-181, ולא הזכיר, שיש מהם שם נגזר במקרא. 'נוק' מצוי אמנם עוד בכנענית, ובכל זאת מסתבר, שהארמית הביאה לעלייתו בתפוצה מרובה. ראה בהערות לערכו.
 43 אמנם ידוע הוא עוד מאוגריתית (גורדון 317ב), וראה בסעיף הקודם, וכנראה נקלט בכל ניבי הארמית ממקור מסוים. על השפעתה רומזת הצורה "צריך", ועיין קוטשר, מליים, עמ' 77-78. וראה ואגנר, עמ' 99.

לקסיקון הפועל

מידה שהוכיח את עצמו. ואמנם יראה בסעיף זה יחס הפוך לעומת המסתמן בקודמו, בפעלים הדנומינטיביים. היחס כאן 3:1, הווה אומר, שרק 1/4 מהם אינם בארמית, אך 3/4 מבין הפעלים החדשים, שיש מהם במקרא שם נגור, מצויים בארמית, רובם בניבים מזרחיים ומערביים גם יחד. מציאות השם במקרא אינה מבטלת במקרה זה את עובדת ההשפעה הארמית (על מגמת החלוקה לניבי מערב ומזרח ראה בפרק הבא).

3 מן הדיון בסעיף הקודם נוכחנו לדעת, שאם הכול נבדק מאספקט הארמית, נראית התמונה באור שונה מכפי שהציגה סגל, והדבר בולט גם בסעיף השלישי, בשורשים הקרובים למקרא בתשתית העיצורים.

3.1 הפעלים, שצורתם קרובה לשורש המקראי, מתגלים ברובם בצורה זו בארמית. אין אפוא בהכרח להניח, שההתפתחות היא פנימית טבעית, אלא במקרים שלא נמצא דוגמתם בארמית. מהסוג הראשון בסעיף זה 6 בלבד אינם בארמית, לעומת 16 שיש להניח, שהארמית השפיעה על החדרתם או על השימוש בשינוי הצורני. כך הם: אפק, זול, חשש, נאה, רוקן, ואחרים.

3.2 במעתיקי עיצורים היו אמנם תנודות פנימיות, וחלק מאלה שאינם בארמית יכולנו להחשיב כצורות משנה בלבד. המצב כאן דומה: 20-21; בקבוצה השנייה של המצויים בארמית נרמז, שהתרוצצו בשמית שורשים שונים קרובים בצורתם, ויש לחשוד, שהארמית הייתה גם כאן הגורמת לעלייתם, כגון: 'בגר', שיש לו קירבה סמנטית מסוימת ל'בכר' המקראי. נול, עכב, עקף, עפש, קטע, קפל, רטש² – ידועים מניבי ארמית, אחדים מהם מחליפים את המקראיים גם בתרגומים. אין לכלול באלה פעלים, שאין ביניהם זיקה סמנטית.

3.3 אף פועלי המטז"ס, כגון: עלב, עמץ, רמז נשאלו בצורתם זו מן הארמית. ולדעת קוטשר, אף שינוי כמו נכש² (=נשך) ייתכן שהוא יצירת שורש חדש בהשפעת הארמית 'נכת'⁴⁴, אלא הוא עוד טעון דיון מיוחד (ראה בערכו).

3.4 בעיקבות דיוננו על הפעלים הרבעיים (לעיל, פרק ב, 2) ייחדנו כאן בסעיף מיוחד את הרבעיים, שיש להם כפי המסתמן יסוד במקרא. אף באלה בולט, ש-1/3 בלבד אינם ידועים בניבי ארמית, אך 2/3 חדרו, כנראה, דרכם בצורה זו. יש אפוא גם התפתחות עצמאית, אך לרוב גם היא בהשראתה.

4 כאמור, גוברת תמונת הארמית גם בפעלים, שהם בעלי זיקה למקרא. זיקתם זו למקרא בצורה, בצליל או ביסוד השמני המשוקע בלשון המקרא, אינה יכולה להעלים לרוב גם את הזיקה לארמית. סגל כלל כאן גם פעלים, שהקשר ביניהם ולמקרא מדומה, והיה בתיאורו משום מסווה (בלתי מכוון) להסתיר את מקור ההשפעה הארמית.

(1) דנומינטיבים משמות מקראיים
אינם בארמית: אבק² (יש כשם), אים, אלמן, אנך(?)⁴⁵, גבת, גבן (יש כשם), גרגר², גיר⁴⁶, גרל,

44 תרביץ לו, עמ' 119-120. ואולי הוא בא בהפעיל באלוגיה ל"השיך", וההשפעה היא דו-צדדית. עיין עוד בלקסיקון בערכו.

45 במקומות להלן, שצוין סימן שאלה ליד הפועל, קשה להכריע בוודאות על זיקה ישירה של הפועל לשם במקרא.

46 מצוי בניבי ארמית יהודית (ראה ערכו), אך מוצאו כנראה עברי וגזור מהשם 'גר'. ראה גם ליברמן, ערכי א, עמ' 107. יש מכל מקום חשד סביר, שהצורה היא בהשפעה ארמית. ונמצא ב־מג = change.

סיווג הפעלים החדשים

דרג (יש כשם), זהב, חלא, חמר⁶ (=הנהיג חמור), חרחר², חרר², יבל², כבר², כלב(?)², כמר² (=הטיל מכמורת), כרכב, כרכם, לבב²(?)⁴⁷, מכס (יש כשם), נבל², סלת, [פגל]⁴⁸, [פחם]⁴⁹, צמת², קדח², קוזן, רגל², רחם², שחף, שלש², שחץ, תחל⁵⁰, תמר, תרם⁵¹, תרע².
ישנם בארמית: מערבית ומזרחית: אפל, בשם (כסם), חלחל², חפן, סרס, עין², שבט, שרב. מערבית: גפר, דבש, דמע², זפת, חלב, נפה.
מזרחית: דלה², דרם, טרף³ (=החליק), עני⁵³, צדד, צין, שרבט, תלע².
מסופקים: גרגר, (נמצא בתר"כ), חמר⁷.

2) חדשים ששורשם נמצא במקרא בשם נגזר

אינם בארמית: אחה, בצץ, גבש, גדש (יש כשם), גלם², חמר⁴ (=צבר), כדר(?)², לבה, מור, מרא, נקד, סרק² (=צבע בסרק), עטן, ערס, (=סיבך בענפים), ערס² (=לוש), פיח(?)², קעקע¹, קשט² (=קמור כקשת), שנה³, שרה¹.
משמות משנאיים: זרד, [טרף]⁴, נפל², קיץ², צורות משנה: אטם² (=עטן), שלה³ (=שרה¹).
ישנם בארמית: מערבית ומזרחית: בזק, גדל², זוז, זון, זקק², חלד, (=חפר), חפף² (=חף, נקי)⁵⁵, טפח² (=היכה), ירק², כמן, כרך, מזג, מתן(?)², נגב, נזק, סדר, סהד, סכה, סרב, סרק, (-פעולה במסרק), עגל, ענב(?)², פחה, פקע, (=בקע), פרט², פרק, צבע, [צרך]⁵⁶, קלט, קלקל², קרר, רסס², רשה, רתת, שגר¹, שחן, שחרר, שלה², שלהב, שפע, שחה² (=ארג), תהה(?)².
מערבית: גבב(?)², גפף¹, הבהב, זוע, (-יזע), נמר, סגל, עטש, צנן¹.
מזרחית: אגד, בעבע, גיד, גלד, כבל, כבן(?)², נחר¹, פקע², [דבב — במדור המסופקים].

3) חדשים קרובים למקרא בצורה המבנית או הפונולוגית

בשורש מקורב (שינוי במבנה עיצורי)
אינם בארמית: גפף² — גוף²; נום², נמה — נאם; נמך — מוך, מכך; ספף² — סוף, ספה; פקף² — פוק; צוק² — יצק.
ישנם בארמית: מערבית ומזרחית: אפך — הפך; ותר — יתר; זול — זלל; חשש — חוש; מאך — מוך, מכך; מהל — מול⁵⁷; עמה — עמם; שוע — שעע; שוף² — שפה; תפח — נפח. מערבית: רוקן, רוקן — ריק (ריקם); שיר² — שאר.
מזרחית: זוח — זחח; מרד² — רוד(?)²; נאה — נאו, אוה; נתז⁵⁸ — תוז.

- ייתכן גם שקשור אל 'לפף', ראה בערכו ולעיל בסעיף מעתקי-עיצורים בפרקי המבוא. 47
מצוי באר"ב. הואיל והפועל קשור לענייני הלכה בלבד, קשה להניח על השפעה ארמית. וראה להלן טרף⁴. 48
בצילום כ"י טו/30 של בר"ר נמצא: "אבוי דפחמה" (עמ' 336) — ראה 'קוטשר, מחקרים, עמ' 25, אך הוא כנראה בהשפעת "יהיה זרעו כאור ומפחם" (עמ' 341) — ראה בערכו. 49
חדר גם לאר"ב ובתר"כ, אך מוצאו ודאי מן השם "תחלה" בעברית, שאינו נמצא כן בארמית. 50
נמצא גם באר"ג, אבל ראה הערה קודמת. נוצר מ"תרומה". 51
ראה בערכו, ועיין גם קוטשר, מחקרים, חדפיס עמ' 11, והערה 7. 52
מן השם 'עני', אך גם בארמית מצוי הפועל, וכן השם עניא, עניווא. 53
השווה לעיל, הערה 48 (וראה נבל²). 54
ראה ולדמן, האכדיית, עמ' 44, שרואה את מוצאו מארמית. 55
'צרך' מצוי בספר דה"ב כשם. ספק אם מקורו ארמי. אך התמונה המסתמנת היא, שהוא מצוי בכל ניבי הארמית: מזרחית ומערבית, יהודית ולא יהודית. הגיע כנראה לתפוצה ב"ח בזכותה. עיין לעיל הערה 43. 56
מצוי באר"י לעניין הלכתי-יהודי, אך ראה בערכו, שהתמונה הסטרוקטוראלית במעקף היא ארמית ביסודה (השווה 'גיר' — הערה 46, לעיל). 57
המצוינים בכוכבית מצויים בנוסף לסורית או בבליית גם בתר"כ, שאין להכריע לפיו על טיבם הדיאלקטי, והשארנום במיזן במזרחית בלבד. 58

לקסיקון הפועל

מעתיקי עיצורים (או בעיצורים הומואורגניים)

אינם בארמית: אות-2-עות, דמע-3-טמא, זכר-2-שכר, חסה-2-עסה (עשה₂), חתל-2-חתר, טבל-2-טפל, יול-יבל, מהה-מחה, נכש-3-נקש, סור-צבר, ספג-2-ספק, עוג-חוג, פצה-2-פסה, פצח-2-פצע, פצע-2-פסע, צוד-סיד, קבל-2-כבל, קפץ-2-קבץ, שכר-2-זכר, שצף-שסף. (אחדים מהנ"ל ייחשבו כצורות-משנה).

ישנם בארמית: מערבית ומזרחית: בגר — בכר; חסן₂ — חסם(?), סכל — שכל, סבר — שבר, קטע — קצע, קפש — כפש (כבש?).

מערבית: עלף-2-חלף, עקף-עקב₂, קפל-כפל, קרסם-כרסם, רטש-2-נטש, רתע-2-רתח. מזרחית: אמץ-2-עמץ (עצם), גמע*-גמא, הוץ, חוץ-אויץ, נול-נבל, עכב-עקב₂, עכל*-אכל, עפש-עבש, קרד-גרד(?).

מסופקים: תבר-תפר, תפל-2-טפל(?)⁵⁹. [וראה גם נשר-נשל, סנק-סלק, באכדית].

מטחים

ישנם בארמית: מערבית ומזרחית: רמו-רום. מזרחית: (?) נכש-2-נשך, (?) עלב-לעב, עמץ-עצם.

רבעיים

אינם בארמית: זוך, לקלק, מטמט, מצמץ, נענע, עמעם, עפעף, פכפך, שקשק₂. ישנם בארמית: מערבית ומזרחית: בזבו, בלבב, דקדק₂, זלול, משמש, נמנם, ערבב, (?) קשקש₁, שעבד⁶⁰.

מערבית: הלקט₁, מטמם, מגמג, נפנף, רפרף.

מזרחית: דלדל₁, פלפל (-בלבל)*, פקפק*, שחלף*, (?) שפשף, שרטט. [וראה שכלל — באכדית, נדנך, צקצק — במדור המסופקים].

4. שאילות והשפעות מארמית (בפעלים ללא זיקה למקרא)

בפרק זה נעסוק בפעלים החדשים, המצויים בניבי ארמית, אך אין בהם שום זיקה למקרא. רובם הגדול ניכרים בעליל בחזותם, כי חדשים הם לכל דבר — בהיותם בעלי רצף הגאים בלתי מוכר עד כה. אלה שחזותם זהה למקרא הם מסוג ההומונימים האטימולוגיים או הסמנטיים, שיש נתונים מוצדקים להפרדתם מן המקראיים כלקסמה עצמאית⁶¹. אחרי בדיקת כל ניבי הארמית, נראה לפנינו רשימה רחבת ממדים, וממנה ישתקף, שהיסוד הארמי בלח"א הוא חזק ביותר, ועל רבים אין לנו שום עדות ושום ביסוס להניח, שהיו גם בע"ע⁶². אם נצורף לאלה את ההשפעות הארמיות המובהקות, שהוזכרו גם בפרק הקודם (פעלים בעלי זיקה מקראית), הרי אפשר לדבר על זרם של השפעה ארמית, שהציף את לשון התנאים. הקירבה הארמית לעברית היא מסורת עתיקה⁶³, אך בתקופה הנידונה נוצרו חיי שיתוף הדוקים בין

59 בת"א מצוי פעם אחת על יסוד דרשת חז"ל. ועיין בערך 'תבר', שהיה לו כנראה יסוד בארמית עת.
60 ראה בערכו על התפתחותו. אף אם נוצר בעברית, אין להתעלם ממצאיאווה הנרחבת בארמית על כל ניביה.
וראה הערת ' קוטשר, Aramaic, עמ' 354.
61 ראה לעיל בדין על ההומונימים (פרק ב, 4).
62 לא כפי שרשם סגל, דקדוק, סעיפים 180-181. וראה א' בנויד, לשון מקרא ול"ח, עמ' 114-115, אבל השווה הוא בניגוד לזה, שם עמ' 111.
63 ראה ' קוטשר, האנציק' העברית ה, עמ' 966-967. וראה רוזנטל, *Forschung*, עמ' 41-42.

סיווג הפעלים החדשים

שתי השפות, וההשפעה הארמית גברה (ראה עוד להלן בפרקי הסיכום-2). כנראה, החורבן הוא שחולל את המהפיכה מבחינה זו. משום כך סביר היה לשער, שהארמית חרשה עמוקות בלשון העברית בימי התנאים⁶⁴. המשפיעים העיקריים היו כנראה הניבים המקומיים, כי המגע החי באותה תקופה היה בא"י דווקא. אך כאן יש לחשוך על השפעה הדדית בין הארמית המערבית לבין העברית, ששתיהן נשאו זו מזו. לפיכך מן הראוי היה תוך כדי בדיקת כל הניבים, לבודד את המימצאים מן הפעלים המשותפים המיוחדים לארמית המערבית. כי אם מציאות הפועל מצטמצמת לניבים המקומיים בלבד ובתפוצה מועטה, נשאר החדש, שמה התהליך הוא הפוך⁶⁵. הוא הדין אם הפועל מתגלה בארמית שממקורות יהודיים בלבד.

חשוב במיוחד לבחון בין אלה את המתגלה בניבים הלא יהודיים. על אף שייכתנו גם בהם שאילות מעברית, כי משקעים כאלה מצויים בארמית נוצרית, אך למשל, פחות בשומרונית⁶⁶, יש בהם הרבה כדי ללמד, ובהם פחותה הסכנה לתהליך ה"ל. פרופ' בן-חיים ציין, כי "אין אפשרות ולא אבק אפשרות לייחס לנוהג בשומרונית השפעה ספרותית של המשנה"⁶⁷. השומרונית קרובה במגמתה ללשון חז"ל, והיא משקפת לשון, שהייתה משמשת בארץ גם מחוץ לעדת השומרונים⁶⁸. הרבה עדויות ממנה יש לנו בטייט ארמי מקורי ומהימן⁶⁹. ואמנם כ-70 פעלים מבין המוכרים בפרקנו זה בלבד נמצאו בשימוש גם בשומרונית. מהם אחדים שגילינו רק בניב זה, לעתים בניב ארמי בודד נוסף (אפילו מזרחי), ואף יכולנו למצוא פעלים השגורים בה ובלשון חז"ל, שמקורם או הוראתם לא היו מחוורים, ראה למשל בערכים: דהה, חטא₂, מתן₂, רצם, רתה, צרם (+ס), ספסף (ס- 'סף), סכף (אכ), רהן (+עת), רתף, הוראות בכ"מ₂, טרף₂, קפל₂, וראה גם 'נדנד' (במדור המסופקים).

החוקרים מדגישים את חשיבות הטקסטים של האר"נ (=סורית של א"י) להבנת הספרות התלמודית ואת הברכה, שתצמח ממחקר ממצה על היחס בין אוצר המלים בהם⁷⁰, כפי שצינינו לעיל. מתלווים אמנם לכך חשדות על שאילותיה מעברית, אך בבדיקתנו לא נתקלנו בפעלים חדשים מלח"א, שנמצאו בה בלבד ולא בניבים אחרים נוספים. מצאנו בפרק זה בלבד קרוב ל-60 פעלים המשותפים לאר"נ (נוסף למוכר בפרק הקודם), ועל מיוחדים כדאי להעיר, למשל: צחב, נגס (+ג), סטף (+ס), חבל — עיין בערכם. מכל מקום בולט מבחינה סטטיסטית, לפי הרשימה הארוכה שתבוא להלן (בצירוף פעלים מרשימה קודמת בעלי זיקה מקראית), כי מספר הפעלים, שנתגלו רק במקורות ארמיים שאינם יהודיים, מצטמצם לכדי 30 בערך. מספר קטן יחסית.

אם השימוש בפועל חדש שבלשון התנאים מצומצם לארמית יהודית בלבד, מתחזקים החששות על אפשרות השפעה הדדית, ושמה אין כאן שאילה או השפעה מארמית. אך בזה יכולים לבוא לעזרנו התרגומים. ניתן להיווכח פעמים רבות, שהם מתרגמים בדרך שיטתית פעלים מלשון המקרא באותו שימוש פועלי המצוי בלח"א. ובמקביל בולט הדבר בדרך הפוכה, כאשר לח"א נוהגת לפיהם בהמרת פעלים סינונימיים מקראיים, שנפלטו מלשונם. אף היא משתמשת בדרךם ל"תרגום" מובאות מקראיות ולהסברתן בלשון חיה ומוכנת יותר בתקופתם ע"י פאראפרזה בשימוש לשון השגור בארמית של

64 עיין א' מרגליות, לשוננו כג, עמ' 49-50. י' קוטשר שם, ובספר ח' ילון, עמ' 247. ועיין בספרו של מאנס, שבין מימצאיו (עד האות מ"ם) כלולים כ-60 פעלים שמוצאם מארמית [אמנם מאחדים יש להסתייג, כגון: חסך (35), חתך (שם), ארס, (18)]. כבר עד כאן הוכפל המספר שקבע סגל.

65 השוהו בן-חיים, "תרומת מורשת השומרונים", עמ' 63-65; י' קוטשר, "חריבין לג, עמ' 118.

66 על השפעת האר"נ כבר עמד נילדקה 522, 513, ZMDG XXII, p. 118, וראה עתה דברי י' קוטשר, ערכי א, עמ' 21-22 (וראה גם לעיל בהקדמה, עמ' 34).

67 לשוננו כב, עמ' 236. עוד מוסיף הוא, כי "נמצא, שיסוד עברי מובהק המשמש בתפקיד מסוים רק בלשון חז"ל ולא בלשון המקרא הוא יסוד עברי שגור במסורת השומרונים".

68 ראה שם, עמ' 229-231. וראה גם י' קוטשר, מחקרים, עמ' 6.

69 פרופ' בן-חיים, במכתבו אליי מיום ד' דחנוכה תשל"ב.

70 ראה מה שציניתי לעיל, בהקדמה, הערה 178. וראה עוד ליברמן, חריבין ג, עמ' 24.

לקסיקון הפועל

התרגומים (כפי שנראה בדוגמות להלן)⁷¹. אין זה כלל הגיוני להעלות על הדעת, שבועלי התרגומים לארמית נזקקו לדלות תיבות מלשון חז"ל למען מגמתם, אלא ודאי משקפת לשונם הארמית במקביל את התרחשות השינויים באוצר המלים, שחלו בלח"א. גם כאן נוכל להקדים ולציין, כי מספר הפעלים, שנמצאו בניבי אר"י בלבד (כולל פעלים מרשימה קודמת בעלי זיקה מקראית), הוא סביב 50 בערך. דהיינו, שהרוב הגדול של הפעלים, שנמצאו להם מקבילות בניבי ארמית, משותפים לארמית היהודית ולשאינה יהודית.

אמנם כאן יש להבחין מראש בין טיפוס התרגומים (ראה בהקדמה, פרק א, 2). החשד של השפעה הפוכה הוא בר-תוקף, כאשר הפועל מצוי: א) בתרגום מאוחר בלבד, ב) בתר"כ (עיין, למשל: זלג, גרם, 3), ו/או בתר"י/א. אם נמצא גם בתרגום ירושלמי מובהק (תר"י/ב או ניאופיטי 1), שוב הסכנה פחותה. ב) אם הוא נמצא בקטעים, שאינם תרגום מילולי, אלא בנויים על יסוד דרשת חז"ל (ורבים הם בתר"י). ולעתים ניתן למצוא באלה דוגמות, שבהן השימוש בתרגום זה ממש למצוי במקור הספרותי-תנאי. ראה, למשל, ב"קלח" (תר"י), תפל² (ת"א). אבל ייתכן מקרה כמו פועל 'תרה', שמתגלה אמנם בתרגומים פעם יחידה בתר"י לבמד' טו, לג בביטוי זהה למוכא ב'ספ-ד, אך מאחר שמצוי בניבים מזרחיים, ונעלם החשד. וכן לדוגמה בפועל זוע² (יזע), שיש לו יסוד במקרא (לעיל א, 2); תר"י לויק' כביט, ולדבר כח, כג מודה לדרשה בספרא, ויש זיעתא, זיעא באר"ג, אבל בת"א וב"ס הוא 'זיעתא' כפי הצפוי בארמית. אם עוקבים אמנם אחרי כל הניבים, מצטמצם מספר החשודים כנ"ל, וניתן לציין, שגם בתר"י (שניבו הארמי שונה בפעמים רבות מזה של ת"א) יש אלמנטים חשובים, המתגלים אח"כ גם בניבי ארמית מובהקים, שמוצאם ברור.

יש, כמובן, גם מקרים גבוליים לא בטוחים, וראוי לנקוט זהירות. הנה, למשל, לא מצאנו את הפועל 'קנח' בשום ניב ארמי; אם יאסטרוכ מביא תיעוד בודד, שהוא אמנם מכ"י של ויק"ר (ראה ערכו) ואיננו בדפ' — דהיינו אר"ג, אולי אין בתיעוד יחידאי זה כדי להוכיח, אך מצד שני מכרסם ספק, שהרי אין בידינו קונקור' למקורות חז"ל מא"י, שתשקף את כל משקעי ניב זה, ואף לא לניבים המערביים בכלל, וכמיוחד שעדיין לא מצאו מכמניהם של כל כתבי-היד. קשה במקרה כזה להכריע, אך מתעוררים זיקי תקווה לגילויים נוספים. וראה למשל ספק בפועל נחר².

למרות הסכנות, אין ספק, שנודעת חשיבות מרובה לניבים המערביים⁷², אך החשדות כלפיהם הולכים ונעלמים, אם המימצאים משותפים גם לניבי הארמית המזרחית. פרופ' קוטשר ציין⁷³, שמצויות בלשון חז"ל הרבה מלים שאולות, שהגיעו אליה מן המזרח בזכות הארמית הממלכתית. ואמנם אם נעיין בסיווג שיבוא להלן, נמצא, ש-15% בלבד מריכוז הפעלים בחלק זה מצויים רק בניבי ארמית מערבית. השאר, שהם הרוב המכריע, משותפים עם המזרחיים או מיוחדים לארמית המזרחית בלבד. מעניין הוא לציין, שככל אשר הרבינו לעיין בניבי ארמית נוספים, הלך והצטמק מספר הפעלים, שחשבונו תחילה כ"עלומי מקור". יש בנתונים אלה כדי לאלף על צצמת ההשפעה הארמית.

הרבה יכולה לסייע הסורית לאיתור מקורם של פעלים חדשים בלשון חז"ל, אף כי גם אליה הגיעו השפעות מן המערב (ראה, למשל, תיבות מיוונית — להלן פרק ג, 5). וכן מסייעת המנדאית. יש פעלים, שיכולנו לגלותם רק באחד מניבים אלה, כגון במנדאית: פוש², כנן (הראשון "מיפיש" נמצא בכי"י בלבד, והיה נראה תמוה לעומת "מפיס" שבדפוסים), או בסורית: נצר², צפצף² (=ספסף), שרף³, תרו, ולעתים בשניהם כגון: גסה, או באחד מהם + ניב נוסף אחר, ראה למשל: לחת, נבר, משה², חצה², צרם. לטיפוס המזרחיים חשוב להוסיף את הארמית היהודית שבתלמוד הבבלי⁷⁴, שמוצאים בה שיתוף עם המצויים ב"ס, מן וגם באכדית, אך בגלל היותו ניב יהודי יש לנקוט גם בו זהירות. אם מצוי רק בבבלי, ייתכן ששימוש הפועל מיוחד הוא לענייני הלכה, כגון הקשורים למוצא המקראי: פגל, טרף, או שנוצר

71 א' בנודי, ראה להלן, הערה 95, וכבר העיר על-כך מאנס בספרו.

72 י' קוטשר, ערכי א, 21. וראה דוגמה בפועל 'תרח', המצוי במערביים בלבד.

73 ראה שם, ועיין *Orientalia* 39 (1970), pp. 179-181.

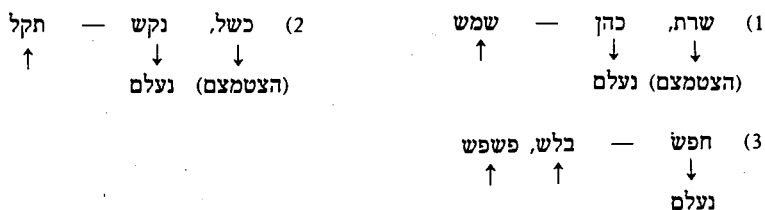
74 ראה ספר באומגרטנר, עמ' 166, 172.

סיווג הפעלים החדשים

משם בעברית כמו בלח"א: 'תחל', ואולי הוא מזדמן רק בשעת דיון על ציטטין של משנה או של תוספתא, והפועל תואם את העברית של לח"א, כגון: נכש, וראה בכרייתות: קשקש, דרם⁷⁵. ולעתים גם נבלעת צורה עברית בתוך משפט ארמי מובהק, כגון "נגריל"⁷⁶.

רוב הפעלים, המוכרים מארמית, שחדרו ללח"א נתעכלו בה לבלי הכר, אך יש מהם לעתים, שזרותם עוד ניכרת, והזדמנו רק בהיקריות בודדות בבחינת "Fremdwort", למשל: חצד (ספרא), לוט, (ספ-ב, ס"ז), צבע (ת') בהוראה היסודית (=טבל), שמוכר כך בתרגומים. וראה 'נכס' = שחט, שנאמר במפורש במכ בוא ג — 12: "לשון סורסי הוא, כאדם שאומר לחבירו כוס לי טלה זה"⁷⁷. וכן 'תרך' = גרש, בהוראה טכנית מיוחדת, ב"ת גיטין ו, ה: "האומר תרכו את אשתו(י)"⁷⁸. אך רוב הפעלים המובאים בפרק זה תפוצתם רחבה בלח"א, וגם אלה שנמצאו יחידאיים בטקסטים שנבדקו, אינה ניכרת "ארמיותם", ואין זה מונע מלהניח, שהם היו חיים בשפה, בעיקר אם שימושם נמשך גם בלח"ב. כבר הדגשנו במבוא הכללי, שסגל לא הקיף את המצוי בכל ניבי הארמית, ויש להסתייג אף מסיווגיו. בדוגמות אחדות מפעלים, שהוא מנה בסעיפים אחדים (179-181), אפשר להיווכח, שהם חדרו בשאילה או בהשפעה ארמית. בדרך ראשונה נבליט כיצד פעלים שכיחים במקרא נעלמו בלח"א ופינו את מקומם לארמיים. חזירת הפועל הארמי גרמה לרוב לשקיעתו המוחלטת או לצמצום בשימוש של בן-זוגו מתחיהו מן המקרא שמתו ארמי סמנטי⁷⁹, גם אם הוא אקויואלנטי לו במשמעות. אותו פועל-מחליף מתגלה במרבית הפעמים גם בתרגום בהמרה אוטומאטית של מקבילו המקראי.

(א) על מעברים אחדים כאלה כבר הבענו לעיל: "התהלך" < טייל (בפרק ב, בסעיף על ע"ו-ע"י), חכה < מתן (בסעיף הקודם 2.2). כך גם בפעלים, שהזכרנו את קשרם ליסוד ברור במקרא: חבק < גפף, ערך < סדר⁸⁰, כלכל < זון (+פרנס). נוסף עתה דוגמות מפעלים שונים בהיערכותם בשדות סמנטיים אחדים, שנוכל לבדוק את התנודות שחלו בהם; איזה הוא הפועל המקראי היורד או המצטמצם, ואיזה עלה במקומם בלח"א. בכל מקרה אין שום ביסוס להנחה, ש"העולה", אשר הרחיק את קודמיו, היה בעברית העתיקה (כפי שרשם סגל), אך ברור שהוא שכיח מאד בארמית.

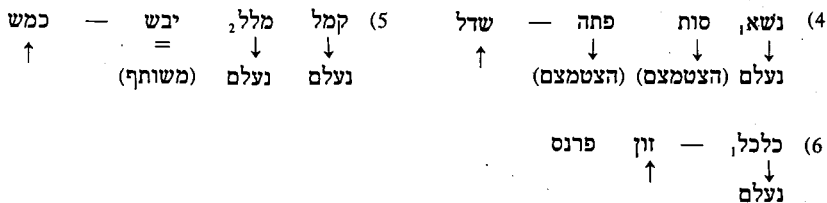
ה ע ר ו ת :

(1) 'שרת' צומצם בשימוש, ומזדמן במקרים בודדים בלבד בלח"א; "המקבל עליו לשרת" (ת' דמאי ב, ח — ע), אבל בכי"ו איננו כפועל, והנוסח שם: "המקבל עליו שירות". ושאלת צירוף מקראי בתפילה: "וברוך הוא שבחר באהרן ובניו לעמוד לשרת לפני ה'" (מידות ה, ד). וראה בפרוזה מרוממת: "לא מת

75 עיין במאמרי, ערכי א, עמ' 154, הערה 158.
 76 עיין בערך 'גרל' בהערות, או בקונקור' לבללי.
 77 השווה א' מרגליות, ספר ש' ייבין, עמ' 441, המביא דוגמה זו מברייתא מקבילה לנ"ל (פסח' סא, א), ושם דוגמות אחרות מהספרות התלמודית.
 78 ובמקבילה גיטין סב, ב: "ת"ר שלחיה, שבקיה, ת ר כ ו ה — בכוונה להשתמש בכל הלשונות האפשריים, כפי שהשורש ידוע בגזירה שמנית גם מנוסח גופו של גט, לפי ר' יהודה: "די הווי ליך מיני (בדפ': מנאי) ספר תירוכין ואגרת שיבוקין וגט פיטורין" (בכ"ק בשוליים: גט גרושין) — גיטין טג.
 79 עיין י' קוטר, לשוננו ל, עמ' 21-22, מתחום דומה, ומה שהביא שם בהערה בשמו של Wartburg. וראה דוגמות על תנודות מסוימות בשדה הסמנטי במאמרו של גב"ע צרפתי, לשוננו ל, עמ' 29-36.
 80 'וסדר' מוכר כארמי, ראה גם ואגנר, עמ' 86. 'ערך' צומצם בלח"א לצירוף פועלי עם "בצק".

לקסיקון הפועל

משה אלא עומד ומשרת למעלה" (ספד-שנו — 428), ולעומת זה "עמד ושימש חכמים" בפרוזה רגילה (שם, עמ' 429, פעמים אחדות). 'שמש' ממיר את 'כהן'⁸¹ ואת 'שרת' בתרגומים, וכך הוא נפוץ בל"ח. בתה"ש מופיע 'למכהנא' כהבראיוס (שמ' כח, א-ג — ראה ברילל).
 (2) 'כשל' הצטמצם בלח"א לעניין מוסרי בלבד. 'נקש' אינו מצוי בלח"א⁸², וראה פעם אחת כנכש₂ — עי"ע. במקומם עולה 'חקל' הארמי (סגל רושמו בסעיף 181).
 (3) 'חפש' נפלט מלח"א, מופיע פעם בודדת כשאיילה במשל על כלב (פסח' ב.ג.). במקומו עולים בעיקר 'בלש' ו'פפפש', הממירים בתרגומים את 'חפש', שאיננו ידוע מארמית (מצוי מעט מאד בתר"י ובתר"כ בלבד [מפוקפקים לפי יאסטרוב 493]. שאין בהם כדי להוכיח). סגל מזכיר את 'בלש' בסעיף 180, ומקימו של 'פפפש' התעלם כליל⁸³.

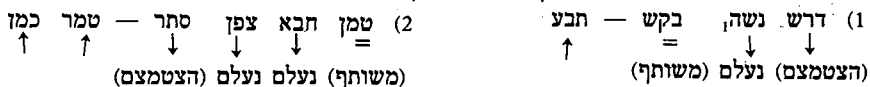

(4) 'פתה' הצטמצם בלח"א בעיקר לעניין ההלכתי הקשור לפיתוי נערה ("אונס ומפתה"), ולצידו לשימוש שאינו טכני-הלכתי עולה 'שדל', כפי שהוא בתרגי'. וכבר ציין הרמב"ן לשמ' כב, טו: "שידול בלשון ארמי כפיתוי בלשון הקודש" (סגל מונה גם אותו בסעיף 180)⁸⁴. וראה פעולת "תרגום" בפסיק' דר"כ 238: "'פיתחני ה' ואפת' — שדלחני ה' ואשתדלית"⁸⁵. והשווה 'סות' (נסת), שהצטמצם אף הוא לעניין מסית ומדיח בהלכה ונעלם מן השימוש הרגיל.

(5) בקבוצה סמונית זו מוצאים אנו את 'יבש' המשותף לשני הרבדים, ובלח"א עולה 'כמש', שאמנם הוכר בבידולו הסמוני מ'יבש', כגון ההבחנה בין ערבה יבשה לכמושה (סוכה ג.ג.). 'קמל' ו'מלל₂' המקראיים ('קמל' נראה חופף את 'כמש' במשמעותו) נעלמו בלח"א. סגל מזכיר את 'כמש' כחדש (סעיף 179) כשייך לע"ע ואיננו בארמית, אך הוא מצוי בניבים מערביים וגם במזרחיים.

(6) כלכל, נעלם בלח"א, חוזר מעט בברייתות ובלח"ב (למשל, בתפילה), וכמעט שאינו ידוע גם מניבי ארמית (ס"ז לילון 304), מצאתי את שימושו רק בתרגום ניאופיטי (ברא' מה'יא; שם מז'י; נ'יא), או בפיוט ארמי מאוחר לשבועות "ומיא לכלכולי"⁸⁶. 'זון' העולה בפועל חדש ידוע מכל ניבי הארמית, ולידו 'פרנס', שמוצאו מיוונית, ואולי בא למען בידול סמוני (ראה בערכו).

(ב) נוסף עוד דוגמות מפעלים, שסגל לא מנאם כלל ברשימת החדשים, אולי מתוך השמטה בלתי מכוונת ואולי מפאת היעדרם גם מן המילונות הקיימת:

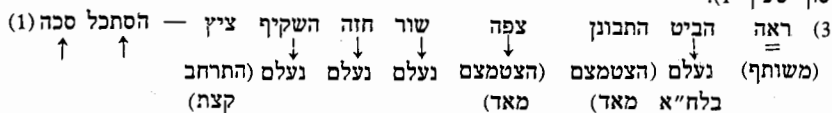
81 וראה תהליך הפוך בברייתא, במאמרי בס"ז לילון, עמ' 294.
 82 וראה במדרש שמות בברייתא, ערכי א, עמ' 145, ושם הערה 121.
 83 ועיין גם לעיל, עמ' 57, על בדק₂ > חקר, בחן, שהם מאותו שדה סמוני בהקשרים מסוימים.
 84 יש עוד להבחין, כי מצוי שדל₂ (=שדר) — עיין ערכו, וסגל לא הזכירו, כשם שהתעלם משורש 'שדר' עצמו ברשימת החדשים.
 85 בת"י לירמ' כו: 'שבישתני ואשתבשתי' (שפרבר 183). אמנם נעיר, כי מצאתי "לפתוח" 2 בפרוזה רגילה (ראה ספד-לז 71, גם כ"י וט).
 86 א' טל, לשוננו לח (תשל"ד), עמ' 260.

סיווג הפעלים החדשים

הערות:

1) 'דרש' המקראי הפך בלח"א בעיקר למשמעות של מדרש דרשות, ולעוד הוראות קרובות — "עד שדרשה בן זומא" (ברכ' א,ה), "זה מדרש דרש יהודע כהן גדול" (שקל' ו,ו). ומפסוק מקראי 'דרש' = תבע < לחקור, לבחון "עד דרוש אחיך אתו", עד ש ת י ד ר ו ש את אחיך אם רמי הוא" (ב"מ ב,ז), אבל בבבלי: 'דרש' < תבע "עד דרוש אחיך אתו... שיתננו לו קודם ש י ת ב ע ה ו ?" (ב"מ כז,ב; כח,א — כך בכתי"י, ראה בהערה 99). ובמשנה קודמת שם נלמד משמלה: "מה השימלה שיש בה סימנים ויש לה תו ב ע י ן" (ב"מ ב,ה/ו). ופעם נמצא שאילה במשנה סוטה ט,ט/כא: "ואין דורש ואין מבקש ואין שואל" (ע"פ יחו' לד,ו, 87) — 'תבע' עלה בלח"א בתפוצה רבה במקום 'דרש', כפי שהוא ממיר אותו או את 'בקש' בתרגומים, והוא מצוי בניבי ארמית רבים (ונשמט מרשימת סגל) 88. נשה, (=תבע חוב) נעלם בלח"א ועולה שוב בבדייתות (ראה ערכי ב, עמ' 45).

2) 'חבא' נעלם לחלוטין כפועל בלח"א 89 וכן 'צפן', 'סתר' הצטמצם לעניין מעשה הסוטה, ונמצא הרבה סתר, (במקרא 'שתר') במשמעות "הרס". בשימוש המרובה בלח"א נשאר 'טמן' המשותף למקראי, ולצידו עולה במעט גם 'טמר' 90, המשמש הרבה בתרגומים תמורת 'חבא', וכך גם 'כמץ' (עיין ערכם). ודאי כאן השפעה ארמית, אע"פ שייתכן, כי 'טמר' הוא פועל שמי קדום (ראה בהקדמה לפרק זה, לעיל סוף סעיף 1).

3) לפנינו דוגמה של שדה סמנטי רחב ועשיר מתחום פועלי הראייה המצויים במקרא. בלח"א מתדלדל שדה זה, אך עולה ומזדקר בו פועל חדש 'הסתכל', מבלי שנוכל לקבוע לאיזו מטרה מיוחדת נוקקו לו חז"ל נוכח השפע הרב-גוני, שהעניק לנו המקרא בתחום זה. לא מצאנו בו שום גיוון סמנטי לעומת 'הביט', למשל. עלייתו של 'הסתכל' גורמת לזעזוע ניכר בכל המערכת הפונקציונאלית של פעלים אלה. אין כאן ספק, שיד הארמית הייתה בהחדרתו של 'הסתכל', המוכר מרוב ניביה (ראה ערכו), והיא שהביאה לתפוצתו המרובה. הוא מופיע ומשמש בצד 'ראה' המקראי, שנשאר על כנו, ואילו האחרים בחלקם נעלמים ובחלקם הצטמצמו מאד בשימושם.

'הביט', למשל, נעלם מן השימוש החי בלח"א, פרט לפעם יחידאית בפרוזה מרוממת: "עלה והבט וראה" (מכ דעמלק ב — 184), אך הוא חוזר ועולה שוב בלח"ב ה"ספרותית" (כגון בר"ר או בבלי) 91. 'התבונן' הצטמצם ביותר בלשון חז"ל בכללה ומתגלים רק שרידים ממנו 92. בלח"א שרדה התיבה בבטיוי אחד (4 פעמים): "ל ה ת ב ו נ ן בין פרשה לפרשה" (ספרא נדבה א,ט — 33; ה,א — 31, כך גם בכתיב-יד). גם בבבלי (ע2ב) נמצא רק אחד לפי הקונקורדנציה: "להתבונן בדרכים" (ב"ק כז, ב), והשאר

87 כנ"ל הוא ברפ'; אבל בכי"ק ולו ליחא "ואין שואל", שאמנם גם איננו בפסוק ביחו'. בכי"ק בסוף מס' סוטה (כד) נוסף 'דורש פניו', שאיננו ברפ' ולא בהוצ' לו, ואמנם אינו משתלב שם בהקשרו.

88 א' בנדוד, לשון מקרא ול"ח, עמ' 11-7, מראה, שברבות הימים מבקשים למצוא הבחנות בניניהם (וכן בזוגות סינונימים אחרים), אך למעשה ההבדל הוא במקורם בלבד (ברובד מאוחר או מוקדם) ללא הבדל תוכני. כך גם: הביט/הסתכל (להלן), רמס/דרס, מגן/חריס דומיהם.

89 עיין במקרי גבול בבדייתות בבבלי, ערכי ב, עמ' 150-151.

90 אין הוא נזכר בשימוש עברי במילונות. על 'טמן' עיין עוד ערכי, שם. על בידול משמעויות אפשרי בין הנ"ל עיין בספרו של J. Kennedy, *Hebrew Synonyms*, London-Edinburgh 1898, p. 66.

91 מ' סוקולוף, העברית, לשוננו לג 227. קביעתו, שינסתכל' נעלם בלח"ב, אינה מדויקת. הוא מצוי הן בירושלמי והן בבבלי (עיין, למשל, במובאותיו של בן-יהודה).

92 משקל פולל משורשי ע"ו נעדר בדרך כלל מל"ח, אך לא לגמרי. על המצב במשנה ראה אצל ג' הנמן, מסורת כ"י פרמה, עמ' 286. שרדו בה רק בודדים הקשורים לעבודת הקודש או תפילה. ראה במאמרי בשנתן בר-אילן יח, עמ' 248-256.

לקסיקון הפועל

הם ציטטין או מדרשי מלים בדרשה על פסוק מסתמן (ע2א) חילוף אוטומאטי לתיבה: "ומה אתבונן על בחולה' (איוב לא,א), מלמש... ולא נסתכל אפילו בבחולה" (אדר"נ נו"א ב — עמ' ז). בתרגומים הארמיים ממיר 'נסתכל' לרוב את השניים העבריים, 'הביט' ו'התבונן', כשם שהדבר בולט בלשון התנאים.

מצב דומה מתגלה בפועל 'צפה'. בל"ח הוא מופיע פעם אחת כמשנה: "צופה הייתי ברכן גמליאל" (סוכה ג,ט), או במדרש הלכה בתיאור מעמד מרומם: "כשנתן הקב"ה תורה... עמד וצפה ונסתכל" (ספד שיא — 352). ועוד בשני נרדפים צמודים בלח"ב (ע2ב): "מביט וצופה" (עיר' מג,ב), "ויצפה ויראה" (שבת לה,א). (ע2א) "ו צ פ ה ש ע ת י ד לה ע מ י ד ב נ" (בר"ר א — 6)... "צופה הייתי" (בת' חגיגה דה, — כ"ו 382) זהה לנוסח הבבלי (חגי' טו,א) ולא לירושלמי (שם ב — עז 1).

על 'שור' אפשר לקבוע החלטית, שהוא נעלם מלשון חז"ל. ואין זה מתמיה, שכן הפועל אינו מוכר משפה שמית אחרת, ובמקרא הוא מודמן בלשון שירה בלבד (משלי בלעם, איוב). אך הנה נמצא, כי 'הסתכל' התעצם מאד בל"ח, עד כי דחה לחלוטין אפילו את 'חזה'. אמנם גם 'חזה' מופיע במקרא בעיקר בקטעי פיוט ונבואה, אך מצד שני הוא הפועל הסטנדרטי ביותר בארמית לעניין ראייה.

'השקיף' (נשקף) נעלם אף הוא כמעט כליל מלשון חז"ל, והוא מוכר מן המקרא גם מקטעי פרוזה. כמשנה נמצאנו בשאלה מקראית: "היה משקיף בעד החלון" (אהיל' אד, — וכן בכח"י⁹³). — הגירסה בד"ו: משקיף בצד החלון. מובאות בודדות מלח"ב הרשומות במילונים הן בעייתיות יותר בגירסתן⁹³. בקטע 'פיוטי' נמצא פעם אחת בכירור (ע2א): "משמים נשקפה הומיה בירכתי ביתה" (יר' מו"ק גא, — פא 3), אך הוא נראה כחיקוי מכוון לסגנון המקראי. 'השקיף' איננו בארמית, והוא מתורגם בת"א ובת"י בשורש 'סכ' ('ואסתכין'), כגון: ברא' כוח; שם ית, טו; שם יד, כד; שם"ב כד, כז; מל"ב טל. 'סכה' הארמי כנ"ל מודמן אף הוא בל"ח, אך יש להודות, כי המובאות הן (3x) בהקשר מדרשי-שמות בלבד, ואולי אין בהן כדי להעיד על שימוש חי (ראה ב"י 4036, ובערך 'סכה' בלקסיקון להלן). 'הסתכל' הוא תוצר ארמי ונתקבל ללשון חז"ל על תצורתו. הוא ניצב בראש המשמשים בהוראה זו (ליד 'ראה') והצליח להביס מתחרים מקראיים.

מצב זה של תנודות, ירידות ועלויות של פעלים בדומה לנ"ל, מתגלה גם במוכרים כארמיים מובהקים, שגם סגל מנה אותם כשאלים, כגון: 'סייע' תמורת 'תמך', שנעלם בלח"א; 'שטה' תמורת 'סכל', וכן 'בער' שנעלמו. כך עולים 'אמד' ו'שום' ממוצא אכדי, ו'העריך' מצטמצם רק לענייני קודש ('שום' נעדר מרשימתו של סגל). וראה 'מחל' במקום 'סלח'⁹⁴.

בדרך שנייה נוכל להבליט שאילות ארמיות מובהקות, בפעלים חדשים הבאים כפועל "תרגום" בצמידות לפסוקי מקרא. ניכרים באלה המעברים מלשון המקרא לשימוש בלשון החיה בלח"א, והם כעין פאראפרוזות בלתי מודעות הנבנות על הסגנון המצוי. א' בנודי מביא חומר רב מסוג זה, וקורא לאלה "חילופים אוטומטיים"⁹⁵. העיקרון עצמו אמין וקיים, על אף שבחלק מדוגמתיו יש לפקפק, ולא כולם עומדים בבחינת האוטומאטיות. יש להבחין הבחן היטב, אם יש אחדות סמנטית בין החילופים, ולעניינינו חשוב אם הפועל המחליף מיוחד לל"ח בלבד ועלה בו כחדש או שמה משותף הוא למקרא. לעתים גם הפועל המחולף לא נעלם כליל בלשון חז"ל, אלא שניהם משמשים זה בצד זה, והפועל המקראי אולי רק נצטמצם בשימושו (וראה לעיל א, סוף 3). אם נבדוק אחדים מהם נמצא (ההערות נוגעות רק לדוגמות מתחום הפועל):

- 93 ראה במילון בן-יהודה, עמ' 7445, הערות 4.2. למשל, "משקיף בה ועולה" (בר"ר לא — 284) הוא ככ"י 30/ט: משקף, ולא נראה לפי ההקשר, שיש לו קשר להבטה.
- 94 'סלח' נעלם בלח"א, ומצוי פעם אחת כשם "צריך כפרה וסליחה" (ת' נו' גיד). קשה להבין כאן את התמורה, עקב הלכטים בהסבר מקורו של 'מחל' (ע"ע בלקסיקון).
- 95 לשון מקרא ול"ח, פרק לב-לג, עמ' 331, עמ' 335 ואילך.

סיווג הפעלים החדשים

1) "אל תתגרו בו... שלא תזדווגו" (עמ' 341) — כאן פרשנות ולא חילוף אוטומאטי; שני הפעלים אינם כלל משדה סמנטי אחד, וכן: "מי יחבונן... אין כל בריה יכולה לעמוד עליו" (שם, 340), אך נכונה הדוגמה השנייה שם בחילוף: "ומה את בונן / ולא נסתכל". בדומה לזה "וישתמש בו, שנא' והתעמר בו ומכרו" (שם, 357 למטה) — גם הוא פירוש, ואין 'עמר' מתורגם ב'שמש'. על תחליפיו של 'שמש' ראה לעיל בהערות לקבוצה מס' 1.

2) "שמיטפשין, שנאמר ונואלו" (336) — 'טפש' אינו חדש בל"ח, בחילוף אוטומאטי היינו מצפים ליטשה. או: "ויחדר כל העם... מלמד שנודעו" (מ-מכ) — 'זעוע' ידוע גם מן המקרא, ואין בזה 'תרגום לעברית חדשה' (שם, 351). אך אם נאמר גם "ויחדר... מרתיתין" (שם, שם) בולט הוא, כי 'רתת' שורש פועלי חדש כאן, ו'חדר' לעומתו אמנם נעלם מלח"א. וכן אין דיוק ב: 'הדף-דחף, בער-דלק, סחר-טמן' (356), ועוד.

3) "מנין שאין פוחתין... ת"ל ולא תגרע ממנו" (מ-ספד) — 'פחת' אמנם חדש הוא, אך 'גרע' משמש לצידו בלח"א, כגון בת' כתר' ו: "לא לפחות מן השום ולא להוסיף", אך שם גם "גורע כנגדן חמישה דינרין" 2x, וכן ראה "לא יגרע... ממי גורעים מי שנתנו לו ככר" (מכ משפ' ג — 259) — אמנם יש להדגיש, כי 'גרע' הצטמצם בשימושיו⁹⁶. וכן "אין ממשכנין אותה, שנאמר לא תחבול בגד אלמנה" (344 — ב"מ טג), — 'משכך' חדש מובהק הוא בלח"א, אך 'חבל' לא נעלם כליל. אמנם נצטמצם הרבה בשימוש ופינה את מקומו ל'חבל' = הכה, עשה חבורה. שם בב"מ "החובל את הריחים" אולי הוא שאילה מקראית, אבל ראה בת' ב"מ יא: "חבל זוג של ספרים... אף החובל שני כלים וגו'".
הדרך העקרונית היא מכל מקום מאלפת, ויש בה כדי להבליט את עליית הפועל החדש בלח"א (כמו לעיל: זווג, רתת, משכך, פחת), ולמענו להכריע על החדירה הארמית במקרים אלה, שגרמה הרבה פעמים להבסחו של המתחרה המקראי. בנודיד לא העריך נקודה זו. כבר הצבענו לעיל (בסעיף קודם, 2.3) על ערך-סדר, הועד-סדה. דוגמות ראשונות להלן בנויות שוב על פעלים, שסגל רצה למנותם בין השייכים לע"ע (בחלקן הובאו גם אצל בנדודי, שם). "והכהו... מלקה אותו שליש מלפניו" (ספד רפו — 9/303), "והם תכו לרגליך, אפעלפי שהן לוקין אינן זויין" (ספד לב — 166, וליאת אצל פינקל), "ויך כל בכור... אין לי אלא בכור בהמה שלקו" (מכ דרשב"י 22/15)⁹⁷, וכן, "והועד בבעליו... עד שיתרו בו" (מכ 9/284)⁹⁸ — שני הפעלים 'תרה' ו'לקה' מצויים בארמית בנייבי מערב ומזרח. וכן "ויכהן תחת אביו... יבוא אחר וישמש תחתיו" (ספרא אחרי תה, פג 2) — ראה לעיל על כהן-שמש.

ומפעלים, שסגל השמיט ולא הזכירם בשום סעיף של החדשים, ראה לעיל על תבע-דרש, וכן: "שהרכין המקום שמי שמים... ויט שמים" (מכ 238-239)⁹⁹. "וכי יריבון... שהצה" (י) בה מביאה לידי מיתה" (מכ משפ' ו — 270) — הפועל צהב=צחב, ראה ערכם. [ויטש על המחנה... ונרטש על גבי המחנה" (ס"ז יא, לא — 273) — רטש, גם בתרג' ל'נטש']. וכן דוגמה מפועל הנמנה גם אצלו בין השאולים מארמית (סעיף 182): "ולא יכלו להתמהמה... שלא יכלו להשתהות" (מכ דרשב"י 10/34) — בנדודי 352. או בשם שיש ממנו פועל ארמי שאול בלח"א: "ולפני עור לא תתן

96 בדפ' המכ נמצא: "אתה מוסיף ואי אתה גורע", אבל בכ"י וכן ה"ר הוא: "ואי אתה מוניע" (מכ בוא ב — 9).

97 השווה גם בלח"ב, בפסיק' דר"כ 179: "במקל שהכו המצריים את ישראל בו לקו" (עצא).

98 ראה בנדודי, עמ' 356 למטה, ותקן שם: שם' כא (ולא: כב), מכ 284 (ולא: 234), שיתרו בו (כך בכ"א, ולא "שהתרו").

99 כך לפי כ"א: אצל ה"ר: "שהרכין הקב"ה שמים עליונים". לעתים מקפיד בנדודי להביא כנוסח כתב-יד, אך אינו מעיר עלייך, כמו בדוגמה זו, וכן מ'תבע' (עמ' 342): "עד דרוש... קודם שיתבעוהו" (ב"מ כזב). המעין בדפ' בלבד ימצא כאן "שדרשונו", והג"ל הוא לפי כ"מ והמבורג. בכ"י פירנצה (182-183): שיתבעינו, וראה לעיל. לעומת זה בעמ' 346: "וממנה נשתה העולם" (במקום "הוטבעו" במקרא) הנכון הוא: "נשתה" = נאגר, ראה ערך שתה, וכנראה גם זה חילוף פרשני.

לקסיקון הפועל

מכשול, לפני סומא בדבר" (ספרא, כ"ר שצח)¹⁰⁰.

מכל הדוגמות ראינו את יד הארמית ההולכת וגוברת, ולא תמיד נולדו השימושים לכידול סמנטי או למען צרכים חדשים, אלא מתגלה בעלייתם ראשית המאבק בין העברית לארמית אף בתחום היבוא הגלוי לאוצר הפועל שבלשון התנאים. עם כל זאת הרי יש להודות, שהוראות חותכות לשאלות ממש יש רק כאשר נבדל השורש הארמי דיאכרונית מהשורש העברי, במבנה העיצורי של הפועל מבחינה פונולוגית¹⁰¹.

רשימת המצויים בארמית

מערבית ומזרחית: אחד₂, אחר₂, ארמל, ארען (-ערע), בדק₂, בור, בלש, ברץ, גבה, גבל₂, גדם, גסה (=גיהק), גססן ("הגס דעחו"), גמם, גנה, גרם₂, דהה, דקדק₁, דרס, הנה, הרהר, ובל₂ (כת"י רק כשם), זהה (זחח), זיף, זלה, זלף, זמם₂, זור, חגר₂, חטט (+חטטה), חכר, חלט₂, חמר₃ ("החמיר"), חצז, חצה₂ (=נקר), חרק₂, חשד, טבע₂, טוש, טשטש (תר"כ), טיל, טמע, טמר, טפת₂ (=הכה), טרף₂ (=נענע, ערבב), כאר (-כער), כמש, כפת, לוט₂ (=ארר), לחת, לקה, לתת, מחק₂, מצע, מצר, מרס, נוף, נכס (=שחט), נעץ, נפס, נקז, סאב, סגף, סדק, סוט, סטף, סטרן (=הכה), סטר₂ (=צייד), סים, סיע, סכם¹⁰², סמא, סנן (-צנן₂), ספסף, ספר₂ (=גלח), סרח₃ (=סרט), עלעל₁, עקם, עקץ, פגם, פטם, פלא₂ (=ביער כנים), פסד, פסל₂, פקד₁, פרע₃ (=שילם חוב), פשפש, פתק, צות, צלל₂, צלף, צער₂, צרם, קבע₂, קדד, קדר₂ (=קדד), קטם, (=חתן), קטם₂ (=פיזור אפר), קלף (-גלף) קנט, קפד₂, קפה, קפת, קפל₂, קרש, קשט₁, רהן (-רחן), רכן, רשל, רתה, רתע₁, שבש, שגר₂ (=שלח), שדך, שדל₁, שהה, שחל, שטה, שלק₁, שמד₂, שמש, שרה (=חנה), תבע, תדר, תלש, תקל, תרע₂ (=פתח, פרץ). מסופק: נחר₂.

צורות משנה: [גלף₂ (=קלף), צנן₂ (=סנן)]¹⁰³, חטחט, כער, ערע, רחן (=רהן), רקן₂ (=רכן). מערבית: ארע₂ (=קרא, הכריז), בקר₂ (=פקר₁), [חזר]¹⁰⁴, חטא₂, חפת, טיר, טנן, לכלך, מזומ, מתן₂ (ש), נגם, פכר, פספס₁, פספס₂ (=ספסף), פקק₁, פשר, צהב₂ (-צחב), צלהב, צפצף₃ (=צפף), קלה, קרטע, רכב(?) רסק, רצם (ש), רתף (ש), שדר (=שדל₂), שלשל¹⁰⁵, תרך, תרף, תשש. מסופקים: קנח (ג). רק בתר"כ: גרם₃, זלג, פרפר₂. בת"א ובתר"כ: שדל₂ (=שדר). צורות משנה: בקק₂ (=פקק), פקם (=פגם), צחב (מקורי!), שוף₃ (=שפף). מזרחית: בלט (+תר"כ), [גדף₂, גמגם, גמר₂ (+תר"כ), גנה, גרב, דפן₂ (=הכה), חכץ (כשם גם בג), חכך, טרף, כסכס (?), כשכש, לעס (+תר"כ), מחה₃ (=מומחה), משה₂, נבה (-נבת₂), נבר (+תר"כ), נצר (=נהם), סנף, פוט (=זולזל), פוש₂ (=סחט), פשל (?), צמם, צפצף₂ (=ספסף), קדח₃ (+תר"כ), קנב, קרול, קרטם, קרקש, רגל₃ (=משך אמת המים), שגם, שפה₂ (?), שרף₂, תחת, תרה, תרו. צורות משנה: נבת₂ (=נבה). ארמית עתיקה: נטח (ובערב'), קמו. [עיין במדור המסופקים — זמם₃, חרו, לבב₃, עפק, פגר₂, פרנק, שנק].

- 100 ובפועל ראה בלח"ב (ע2): "והן נוטלין שוה פרוטה ומסמין עיניהן, שנא' כי השוחד יעור פקחים" (כתו' קהא). 'עור' נידר באר"י ו'סמא' ירש את מקומו (עיין דוגמות בודדות אצל יאסטרוב).
- 101 כגון בשורשים ערע(ארע) = عَرَّض, להח (הלחית) = لهت, או תקל = نقل מעיד הבוחן הפונולוגי על ההתפתחות בארמית. לעומת זה חשוד הוא למשל עמץ(אמץ) = غمض המצוי בארמית והגיע לעברית התנאים בגלגול בלתי ברור, וראה גם 'חור'. אך כידוע, אין לנו תמיד הנתונים הדרושים לכך. עיין בערכו, שאולי נרמז בס' איוב בשורש 'סכך' (לפי גורדיס), וגם הוא מאוחר.
- 102 אפשר לראותם כשורשים חדשים, אך אין להם תיעוד בארמית, אלא לתחליפיהם.
- 103 ראה בערכו, ועיין לעיל בדברי ההקדמה, עמ' 64.
- 104 הפועל מצוי בניבים מערביים בלבד, אך השם "שושלתא" (שרומז ליסודו של הפועל) ידוע גם מניבים מזרחיים.

משמות שבארמית: ארג₂ (+ג כפועל), זפף₂, עלעל₂, ערף₃, קרצף (+תר"כ כפועל), שעבו, שרה₂,
[במסופקים: סקר₂].
שורשים תנייניים: אגר₂ (גרי—עת), פהק (ס—פוק?, מנ—פקה).

5. חדירת פעלים ממקור זר (פרטלארמית)

(א) מאכדיית—בסיווגיו של סגל ברשימת הפעלים החדשים לא הקדיש שום סעיף לפעלים, שמוצאם לפי המקובל הוא מאכדית. אף לא הזכיר את הדבר בדיוניו. השאלה המיתודית הניצבת בעניין זה לפנינו היא: אימתי ובאיו דרך חדרו פעלים ממוצא זה ללשון התנאים? הסברה המתקבלת היא, שהצינור העיקרי לחדירת מלים אכדיות הוא הארמית לכל ניביה. מנינו להלן למעלה מ-20 פעלים, שלפי דעות החוקרים או כמקובל במילונות המהימנה, יש לראותם ממוצא אכדי. והנה על-פי הסיווג מצטייר לפנינו, כי רובם ככולם ידועים גם מניבי ארמית, וכפי הצפוי מצויים הם בניבים מורחיים או במזרחיים ובמערביים גם יחד. רק שניים מהם בניבים מערביים בלבד: 'סכף', למשל, ידוע בשומרנית. מכאן ההנחה, שהחדירה מאכדית הייתה בחיובה של הארמית. אך אין להוציא מכלל אפשרות, שלעתים הייתה שאילה ישירה מן האכדית. אמנם האכדית חדלה להיות מדוברת כבר כ-600 שנה לפני עריכת המשנה, אולם יש לזכור, כי היא המשיכה בניאורבבלית והייתה מטופחת כמעט עד לחחילת הספירה בחוגים של המלומדים, כהנים או אסטרונומים בבבלים, וייתכן שחדרו פעלים גם ישירות ללשון התנאים המדוברת (וראה בהערות לשורש 'כנן')¹⁰⁶ כמה מאות שנים לפני עריכתה הסופית של המשנה. י' קוטשר, למשל, מדבר סתמית על מלים בל"ח השאלות מן האכדית¹⁰⁷, מבלי לציין את השפעתה של הארמית בהקשר זה. בהקדמה לספרו כבר עמד צימרן¹⁰⁸ על הבעייתיות של כיווני השאילה בלשונות השמיות ומציין הוא, כי במקרים רבים של הקבלה בין מלים אכדיות לבין מלים עבריות או ארמיות, קשה לקבוע, אם לפנינו רק קרבה איטימולוגית הנובעת ממוצא משותף או שאילה מלשון אחת ללשון האחרת. מודה הוא, כי רק במקרים מועטים יחסית ניתן לקבוע בוודאות "מתמטית", כי לפנינו שאילה מן האכדית. עמדה זהירה מדיי נקט קאופמן בחיבורו, ומדגיש הוא בדבריו¹⁰⁹, כי תפוצתה של מלה אינה בהכרח סימן לשאילתה מלשון ללשון, שהרי התופעה, שמלה מסוימת מופיעה באכדית ובארמית, אך נעדרת מכל ניבי הכנענית, ניתנת להסברים שונים. ייתכן שהייתה קיימת באם-השמיות ונעלמה אחר-כך, משום שלא נשתמרה בכתובים. מלה אכדית המופיעה בארמית המזרחית בלבד, אך נעדרת מן הדיאלקטים הארמיים האחרים, יש להניח שהיא שאולה מן האכדית. לדעתו מוגבלת יותר התופעה של חדירת פעלים מאשר חדירת שמות עצם¹¹⁰, אך אין זה סביר, שכן בשתי לשונות קרובות, כמו הארמית והאכדית, התנאים נוחים גם לחדירת פעלים, מה שאין כן בשתי לשונות רחוקות זו מזו (ראה להלן על היוונית—סעיף ג). גם ויסברג העיר במאמו¹¹¹, כי מטורות ומונחים אכדיים נשתמרו בלבוש ארמית, והועברו בשינויים קלים. לאחרונה הופיע עוד חיבור על שאילות מאכדית בלשון חז"ל מאת נ' ולדמן¹¹², ובו מימצאים רבים.

- 106 ראה דברינו בלשונו מ (תשל"ו), עמ' 111-114, ועיין גם הערת י' קוטשר, ערכי א, עמ' 66.
107 ראה ערכי א, עמ' 19-20, וראה האנציק' העברית כו (תשל"ד), עמ' 647. ועיין בהערות לשורש אמד, קוף ועוד.
108 צימרן, עמוד 3 ואילך.
109 ס' קאופמן, האכדית וכו', עמ' 27 ואילך.
110 שם, עמ' 200-201, המקומות מסומנים לפי הדיסרטציה שלו, שהופיעה בינתיים כספר, Chicago 1974.
111 ויסברג 17 ff. (1968), HUCA 39.
112 ולדמן, האכדית וכו', פילדלפיה 1972 (ראה בביבליוגרפיה). וראה אצלו סקירה היסטורית על המחקר בתחום השפעת האכדית (מימי דליטש ואילך), עמ' 13 ואילך.

לקסיקון הפועל

בין השאר כולל גם פעלים שונים, אך לא מצאנו ביניהם חידושים מעל המוכר ברשימתנו. יתר על כן, עבודתו אינה שיטתית במציאת הנתונים, ועל כתבי-יד ודאי לא עבר, לפיכך לא היו לנגד עינינו אחדים מן המצויים ברשימתנו להלן (כגון: זקר, פסס). תיעודו בדרך כלל דלים, ובאחדים שהביא יש לפקפק (כגון: ספר², זקק²).

הזכרנו ברשימתנו עוד שניים, שנגזרו משמות המצויים אמנם בארמית, אך מוצאם מאכדית, והפעלים עצמם נתגלו בלח"א (אמנם נדירים בשימושם): חזן (ח' מגי' גכא — לפי כ"ו), ערס³ (=נתן באריות) — ראה בערכם. רק פועל אחד איננו ידוע מארמית — ראה 'מלג' (והזכר כנ"ל רק בתוס' העה"ש). לא כללנו ברשימה דלהלן את הפעלים המצויים במקרא בשם נגור, שמקורם לפי המקובל מאכדית, כגון: כרכם, מרא, סרס¹¹³, או את 'סדר' המצוי באכדית ומופיע כשם במקרא ("סדרים"), שכבש את מקום 'ערך' בזכות הארמית, כפי שהוא בתרגומים. וראה גם 'כרך' או 'נכס' (=שחט), שישנם גם באכדית, אך רובם בארמית ובעיקר בתרגומים.

(ב) מ פ ר ס י ת — הפעלים החדשים, שיש לראותם ממקור זה, אמנם מועטים הם. שני הראשונים מן הזכרים להלן ידועים גם מן הארמית. 'גנו' אמנם מצוי כשם במקרא, אך הוא בספר מאוחר, מגילת אסתר¹¹⁴, שיש בו שאילות נוספות מפרסית.

לפי זה מסתמנת הרשימה דלהלן:

1. מאכדית

ישנם בארמית: מערבית-מזרחית: זלח(?)¹¹⁵, זקר, חטט, משכנ¹¹⁵, פתק, צלב, קבל² (=התאונן), קוף² (=נתן בהקפה), קלף, שום (=העריך), שכלל, שתף¹¹⁵. כשם בלבד: חזן, ערס³ (מ'אריס"). מערבית: כמר³ (=עשה ערימה), סכף (ש). מזרחית: אמד (ב), כנן, כסס, נשר¹¹⁶, סנק (ב), פלש² (ס), פסס² (ס,מנ). אינם בארמית: מלג (?). צורות משנה: בסס [פסס], עמד² [אמד]. [במדור המסופקים: נדן].

2. מפרסית

ישנם בארמית: מערבית-מזרחית: גנו (כשם במקרא, אסתר), זין, סרבל (בסורית כשם). אינם בארמית: כלכל²(?).

(ג) מיוונית (או מרומית)

בעניין השפעת היוונית על אוצר המלים של לשון חז"ל כבר עסקו רבים¹¹⁷, וארוכה היא מאד רשימת

113 הבאנום בסעיף הפעלים, שיש להם מקור כשם במקרא. והשווה טורטשינר, לשוננו ח, עמ' 11-12, ושם עמ' 260-263. 'מרא' = לזון, להאכיל, ישנו גם באוגריתית, ר' למשל, גינוברג, כתבי אוגרית, עמ' 41. והשווה 'כמר', — צירמן 15. 'שרבט' — ראה צירמן 8, ואמנם מצוי בספר מאוחר כשם, אך עיין בערכו על הספק שבו.

114 וראה Schaeder, *Iranische Beiträge* 1930, p. 47, ועיין אצל ואגנר, עמ' 41.

115 נוצר מ'משכנ' וכן שתף מ'שוחף', שכנראה היו קיימים באכדית רק בגזירה שנית. ראה ולדמן 215, 86, 53.

116 כך הוא באכדית, ובארמית 'נתר', אך 'נשר' מודמן גם ב"ב, מן (במקרא: נשל).

117 כבר עמד על-כך גייגר בספרו *Lehrbuch etc.*, p. 20-21, א"ה וייס, משפט לה"מ, 1867, עמ' 23-26. קראוס בספריו *Grichisce... Lehnwörter I-II*, 1899, עמ' 15-26. ח' אלבק, מבוא למשנה (תשי"ט), רשימה ד "המלים הזרות", עמ' 203-215. ש' (תרצ"ח), עמ' 15-26. ח' אלבק, מבוא למשנה (תשי"ט), רשימה ד "המלים הזרות", עמ' 203-215. ש' ליברמן, יוונית ויוונית בא"י, תשכ"ג. וראה סקירתו של י' קוטשר, מחניים (טבת, תשכ"ז), עמ' נד-נו; וכן א' בנדוד, לשון מקרא ול"ח, עמ' 135-152.

סיווג הפעלים החדשים

השמות, שחדרו ל"קדש" לספרות חז"ל, שאף צורתם מעידה מיד על זרותם. אך סגל מעיר בצדק, כי הפועל המשנאי שאל רק מעט מן הלשונות הנכריות (=שאינן שמיות), ואין הוא עומד ביחס למספר המלים הזרות, שחדרו לאוצר של השם. הסיבה להבדל ברורה: "שלפועל אין מקום בלשון המדוברת בצורתו ההיילית או המוחלטת, אלא בצורתו הנטויה בלבד. . . הפועל החדש מוכרח תכף עם כניסתו לתוך הלשון להשתנות בצורתו בכל השינויים הדקדוקיים בלשון (דהיינו, להשתלב במערכת הנטייה — מ"מ), ואילו בשם יש אפשרות להשתמש בצורתו המוחלטת ובלא שום נטייה"¹¹⁸. על אף עובדה זו נמצא, שגם כאן לא ראה את התמונה בשלמותה.

ברשימת הפעלים החדשים מונה מ"צ סגל בספרו¹¹⁹ 6 פעלים בלבד (ועוד 3 בספק) כשאלים מיוונית בלשון חז"ל. מקובל הוא כיום בין החוקרים לצרף לרשימת הבטוחים ממוצא זה גם את השלושה שהוזכר כמסופקים ("ואולי"), שהם: זוג, קלס, קנס — ראה בערכם בלקסיקון¹²⁰. מבין אלה, שנמנו כבטוחים, עלינו להפחית שניים שאינם בלח"א (15א): 'לסטס' (ראה בערכי א. על הברייתות, עמ' 129), 'קטרג' (מצוי בירו' ובמדרשים בלבד). לפי זה נותרים לנו מרשימתו כחדשים בלח"א 7 בלבד (ספג, פקס, קמר, תרס + 3 הנ"ל, שרשם כמסופקים). רשימתו של אלבק על המלים הזרות (מיוונית ומרומית)¹²¹, המבוססת על המשנה בלבד, כבר כוללת בחוכה מספר כמעט כפול מאלה — מניתי ס"ה 12 פעלים (ובדיקוחינו אמנם אימתו את קביעותיה)¹²². אם נמשיך בעיון בכל המקורות התנאיים על כתב-היד שלהם, נקבל רשימה רחבה עוד יותר, ומספר הפעלים מיוונית ומרומית בלח"א בלבד, שהיא תכלול, יגיע ל-30¹²³. גם על-ידי כך אינה משתנה אמנם הקביעה העקרונית, שאין מספר הפעלים מבין החדשים עומד ביחס למספר השמות השאלים מלשונות אלה (כ-500 במשנה בלבד). גם מן הפעלים האלה יש אחוז ניכר, שנאזרחו בלח"א וזכו לתפוצה מרובה, עד שבחלקם דחקו את רגלי הסינונימים להם מן המקרא¹²⁴. כאשר הפועל נתקבל או נוצר (ראה להלן) בלשון חז"ל, הוא הסיר מעליו את מעטה הנכרי ולבש בעברית את הצורה המקובלת בשמיות במבנה תלת-עיצורי או רבעי השתלב בפרדיגמת הפועל. ניווכח עוד, שחלק גדול מהם נקלטו גם בניבי ארמית. משתי סיבות אלה קשה לאתר את הזורים, ובקשר למוצא פעלים בודדים אין תמיד אחידות דעים בין החוקרים או המילונאים.

אין להכריע בכל מקרה, אם הפועל השאלו היה שגור כך בצורתו הקרובה גם כפועל ביוונית, או שהלשון השואלת יצרה אותו בדרך דנומינציה בצורתו הנוכחית מן השם הזר. קראוס בספרו (חלק א)¹²⁵ רואה רק חלק קטן כשאלה ישירה מן הפועל הזר, ורובם לא נמצאו ביוונית כפועל. לפי רשימותיו (שהן, כמוכח, מכל רבדיה של לשון חז"ל) נראים לו 65 (דנומינטיבים): 13 (שאלים ישיר) = 1:5, על מוצאם של חלק מהם כבר ערער ע' לעף בהערות למילון. אך יש מקרים שקראוס לא ציין את מציאותם כפועל, אך מצאנום רשומים במילון היווני (לידל-סקוט)¹²⁶. הואיל ורובם מכל מקום נוצרו מן השם, ניתן יהיה להבחין בפעלים הומונימיים, שמקורם הוא משמות שונים לפי הקביעה הסמנטית, ונצטרך לצייןם על-פי זה כערכים וכפעלים נפרדים, למשל: פקס₂ (=לצבוע בפיסק) ופקס₃ (=להסיר את השער, הקרום) —

- 118 סגל, דקדוק, עמ' 103-104, ועיין במעט על השמות בסעיף 149.
 119 דקדוק, עמ' 108, סעיף 183.
 120 על 'קלס' (בלקסיקון קלס₂) ראה בהרחבה ש' ליברמן, עלי עי"ן, עמ' 75-82, והשווה י' קוטשר, ספר באומגרטנר, עמ' 159. וראה עתה הערתו גם על 'זוג' בערכי א, עמ' 66.
 121 מבוא למשנה (ראה לעיל, הערה 117).
 122 'קלס' מצוי אצלו עדיין כמסופק, ראה עמ' 148, 213, ובין כך לא היה כנראה במשנה (לפי כתב-היד). 'קנס', מבין המוכחים גם אצל סגל, נמצא במשנה כשם בלבד.
 123 לא החשבתי במניין זה צורות משנה: פקס-פקץ, קרטס-קרדס (ראה בערכם), וכן סקף-זקף, (במדור המסופקים ממדה ג').
 124 השווה הערת א' בנר"ד, לשון מקרא ול"ח, עמ' 136.
 125 קראוס א, על הפועל בעמ' 144-152, וראה שם בעיקר עמ' 151-152.
 126 הסימון ב-5 אינה יכולה לקבוע, כי ייתכן להסביר מקרים, שהפועל חדר מצורת ה-Aoristus, שבה מופיעה בסוף 5 כגון: פייס — πείζος, והפועל πείρω הוא ב-Aor. εἴπεισα.

לקסיקון הפועל

שונים במקורם (ראה בערכם), ועוד יש פקס, שמקורו שמי¹²⁷, אף הוא חדש בלח"א. סגל הזכיר 'פקס' סתמי אחד בלבד¹²⁸. או 'פרס' (=התנועה באיבריו) שונה מ'פרס' (=לצבוע, לייפות), כך הוא לרוב בקו"ף, שהכול מסכימים על מקורו היווני. סגל רושם 'פרס' פעם אחת כשייך כביכול לעברית העתיקה (ס' 181)¹²⁹.

לעתים נמצא מקרי שימוש בודד בדרך דנומינטיבית, שמשום הופעותיהם היחידאיות לא הובנו כראוי וניסו לדחותם בגירסאות מסוימות (או בדפ'). כך הוא: "קופץ בקופיץ" (ת' סנה' ספ"ט — 1/430), "קופץ בכלי" (ת' יו"ט גה, 19/205) — לפי כ"ע, אך בדפ' במקרה הראשון (וראה הערת צוק): "וקופץ", ובמקרה השני ככ"ו, בדפ' ובירור: "חותך", והם נראים רק כנוסח פירוש ל"קופץ", הנדיר בהוראה זו. מסתבר, שהפועל נוצר כמביע עיסוק עם השם (הכלי) "קופיץ" — *kópis*. השימוש בא בהצמדה לשם, וכאופן זה פוחתת סכנת ההומונימיות ל"קופץ", (קפיצות), שהוא פועל אינטרנטיבי. כך נוכל להזכיר את "הצפינן" (ת' נידה ח"א, בדפ': סאפן) = צפן², ובסמוך: "העביר עליו צפון" (=סבון). הפועל נעלם במקבילתו שבבבלי (שם סב, ב), אך כך הוא ב"ה כ"ו, וראה גם הערת "אור הגנוז", ואין לדחותו¹³⁰.

ממין הרשימה, שתובא להלן, ניווכח, שרובם המכריע של הפעלים מיוונית (כ-80% מהם) מצויים גם בניבי ארמית אחדים, בחלקם גם הגיעו לארמית המזרחית (וגם ברקולמן מציינים ממוצא יווני, כשהם בסורית). אם יש מהם אחדים בארמית עת, הרי הם מן הממלכית (יב, או תדמורית), כגון: גלף, כרו — הוא גם בארמ' מק. פרנס — מצוי כשם באיגרת עברית של כר-כוסבה, וראה גם 'קנס'. החדירה של היוונית הייתה לעברית ובאותה מידה גם לארמית, אך אין זה מן הנמנע, שהארמית פעלה גם כאן כמתווכת, והיא המטעה לעתים לחשוב, שמא לפנינו פעלים מארמית ולא מיוונית. אם מוצאים אנו להם עדות בארמית בתרג' מאוחרים בלבד (ראה, למשל, פקס², קמר), יש מקום להניח על תהליך הפוך. נקדים עוד לציין, שברשימת היווניים הבאנו את אלה, שלרוב יש בהם תמימות דעים על מוצאם, ובדקנו את הדעות המהלכות בכל מקרה¹³¹. בודדים בלבד אולי נשארו עדיין בגדר ספק, לא הזכרנו כלל את המסופקים ביותר, שהם לעתים דעת יחיד בלבד בין החוקרים או המילונאים. בעה"ש, למשל, ניתן למצוא, שמציין מיוונית את מתן² (=לחלח), קרטע או 'מצע' (אולי *μεσος*)¹³² ועוד. קראוס מעיר כך, למשל, על קרד, קרצף¹³³ וכן סרבל או קבל² — וקמו עליהם עוררין. טור-סיני במילון ב"י מעיר אף הוא על מוצא יווני בפעלים, כגון: פרס², פשל, קנט¹³⁴ — בכל אלה לא התחשבנו. מפתיע היה

- 127 כגון: "פוקס את צוארה", לפתוח או לשבור בכוח, ראה בערך פקס, בלקסיקון, וראה י"ג אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 104, הערה 1, וכן ש' ליברמן, תכ"פ מועד, עמ' 297.
- 128 אלבק, מבוא, עמ' 212, אמנם הזכיר שניים מיוונית (והשווה גם דלמן, מילון, עמ' 344). אך את פקס, לא הכיר, כי נמצא במשנה בכתבי-יד בלבד.
- 129 ללא טעם ברור רושמו בסעיף 194 (כאילו מרובע בסיומת מוספית סמ"ך) — ולא נדע לאיזה מן השניים התכוון.
- 130 צפן, המקראי נעלם בלח"א, ובלח"ב עוד מופיע צפן³ — "הצפינן" = הלך לצפון.
- 131 קראוס במילון + הערותיו של לעף, [וראה על המילון פרנקל (1901) 55, (1898) 52], *ZDMG*, תוס' עה"ש, ליברמן, קוטשר (וראה לעיל פרק א, סוף 3).
- 132 'מצע' אינו מיוונית, שכבר מצוי בכתובת ארמית עתיקה — ראה הערת י' קוטשר, ערכי 66. וכן גרינפלד, לשוננו לב, עמ' 360. גם סיומת השורש בעי"ן דוחה אפשרות זו, וכך יש לדחות הנחות חוקרים על קמע, קרטע, שניסו למצוא להם מקור יווני.
- 133 ראה קראוס א 151, הרואהו מ' *cardus* (רומית), ועיין קראוס, שם 152 'קרצף' *crispare*, ולא הביאם במילון עצמו, חלק ב. ועיין ערכם בלקסיקון.
- 134 ראה במילון ב"י 5200, הערה 4, הדעה על "פרס על שמע", וזוה רואה הוא את 'פרס' — וראה בדברי פינקלשטיין *JQR* 32, pp. 387-406 על מוצאו השמי, וכן ליברמן, יוונית ויוונית 299, הערה 4. אבל

סיווג הפעלים החדשים

שברשימתו של סגל לא מצאנו למשל את 'פיס', ויש הצדקה אפילו לשניים שונים מיוונית¹³⁵. את פרכס, קנתר הביא כאילו ממוצא שמי ('ס' 181-182). ברשימת החדשים משמיט הוא לגמרי את פרנס, פרסם — ובדרך לא רגילה מונה אותם בס' 194 כמרוכבים בעלי מוספיות לשורשים תלת-עיצוריים ממוצא שמי. לפי האמור, מסתמנת הרשימה דלהלן:

3. מיוונית (או רומית) ישנם בארמית: מערבית-מזרחית: גלף₁, זוג, טגן, טקס, כרו (+מק), פיס (=שדל), פרכס (=נע באיבריו), פרן, פרנס, פרסם, קלס₂ (=שיבח), קנס, תרס. בעיקר או כשם בלבד: הגן, פיס₂ (=הטיל גורל), פרף. מערבית: סקף [צורת משנה: זקף — במסופקים], פקס₂ (=לצבוע), קמר, קנתר. בעיקר או כשם בלבד: נוח(?)₁, ספג, פקס₃ [צורת משנה: פקץ], קפץ₃ (=לחתוך). אינם בארמית: גפס, פרקס (=לצבוע, לייפות), צפן₂ (=העביר סאפון, סבון), קלס₃ (-גדי מקולס", בצלייה מיוחדת), קרטס [צורת משנה: קרדס], תרט(?) — טרטס. [וראה במדור המסופקים: טרקס (ממדה"ג), דני, פלק (=פלק)].

6. פעלים עלומי מקור

בפרק זה ייחדנו בסעיף ראשון את הפעלים, שמקורם נעלם מאתנו או שאינם ידועים מארמית, ואף אין להם שום זיקה ליסוד מקראי. חלק מהם מודהים עם פעלים, שמוינו ברשימתו של סגל "השייכים לעברית העתיקה ושאינם נמצאים בארמית" (סעיף 179). רובם לא נמצאו גם בלשון שמית אחרת, אך יש שנמצאה להם אנלוגיה בערבית. בסעיף שני יבואו הפעלים, שנראים גזורים משמות הנפוצים בלח"א, אך כאן יש ביניהם שמות המצויים גם בארמית. ייתכן מאד שלאחר חזירת השם מן הארמית נוצרו הפעלים כדנומינטיבים פנימיים בלח"א, ועובדה זו בכוחה להצביע שוב על זיקה לארמית (לא הפרדנו במקרה זה בין הניבים, כדי לא להביא לפיצול יתר). ולבסוף נותרים אנומטופאים אחדים.

(א) השייכים לעברית העתיקה (בעיקר אלה שנעדרים מכל ניב ארמי) אפץ (-אפט), גדר₂ (-גדר?), גהה₂ (-גחה), גוס (=עירב), גסט₂ (=גוסט), דבלל, דחה₂(?), [דיר]¹³⁷, הדס (-חדס)¹³⁸, חות, חזם¹³⁹, חלד₂ (=העלה חלודה), טפח₃ (-תפח?), טפס, כיר, כרם(?), מחה₂ (=מסר

"בפרוס החג" ודומיו מקורו מיוונית *πυρός* (=לפני, ערב פסח), אך איננו כפועל (בכ"ק: בפנס), השווה ליברמן, תכ"פ מועד 674, ואפשטיין, מבוא 69, הערה 2, ואלבק בהשלמות לסדר מועד, עמ' 502-503. וראה בלקסיקון הדעות על 'קנט'.

135 סגל הזכיר את "לפייסו", בסעיף 262, בדוגמות על 'התעבות התנועה' בעה"פ (ולא הוזכר בסעיף 195). לא מצאנו כלל 'פוס' במקרא כמקור אפשרי להתהוות 'פייס' ממנו. למעשה יש לפי הדפ' גם פוס₃ ("מפיס מורסא"), אלא בכתבי היד הוא "מיפש" — ראה בערך פוש₂.

136 בכתה"י נראית הקפדה לכתיב בת"י, ואולי נרמז בזה, ששונה הוא מ'קנט'. סגל הזכיר את שניהם בסעיף 182, אך מדוע הוסיפו בס' 194?

137 ולדמן רואה את מוצא השם מאכדית, אך בערבית מצאנו פועל מקביל *نيز* (=לזבל), שתואם את מעתק העיצורים ההיסטורי, ראה בערכו בלקסיקון (דייר).

138 נמצא ממנו תיעוד מסופק בתר"י, שאין בו כדי להוכיח.

139 אמנם מצוי בתר"י (גם בצורת 'עזם') — אך ראה ערכו.

לקסיקון הפועל

המחאה), מטה, מסק, מקט, נגה², נכש¹, נונה, נפט, ספת, (=חתך), ספת², (=טבל), סתת (ס?), עדר³, (=הושקה), פחס (-פחש?), פקל (-קלף?), פקס¹, צפף¹⁴⁰, קמע, רבג, רכס², (=לדוש)¹⁴¹, שחז, (=קשר את הזנב), שחז², (=חידד), שתת (=נזל), חחב (-תהב), חכף. צורות משנה: אפס² (-אפץ), חדס (-מקורי!), תהב (-תחב). שורשים תנייניים: מחל, שמן² (ר' 'שום' באכדית). מסופקים: סלט², רערע¹, ערער². [מלג — ראה אכ]. [ראה במדור המסופקים — בלקט].

(ב) דנומינטיבים פנימיים
משמות משנאיים (שאינם בארמית): בחל², גדל³ (=הוציא אגודל), גמו, הלקט², חנן², ככב, לגו, שלק², תמד.
משמות משנאיים (המצויים גם בארמית): אמן², דפן¹, חלש², חרת, פרד², קנם¹⁴², רטש³ (=טרש), רמץ (-רמס)², רתף, שגם, תבל¹⁴³, תרמל. צורת משנה: רמס² (-רמץ).

(ג) אונומטופים (חיקויי קול)
כחה, ערער³ (?), רערע², שסה², תסס.

- 140 ראה לעיל בפרק הקודם סעיף 3 על 'צפפף'³, ועיין בערכו.
141 ראה רמב"ן בחידושו לב"מ פטב, ("מרכס"), וקשרו ל"רכסים" שבמקרא מפוקפק.
142 הפועל כנראה עתיק הוא, שידוע עוד מכנענית, אך הופעתו כאן לראשונה בעברית נראית בהשפעת "קונם" (מנדרים).
143 הפועל נראה גזור מן השם, אע"פ שהוא מודמן גם באר"נ (ראה שולטהס, מילון) ובאר"ב.